

บทที่ 2

พระประวัติและผลงานพระนางเธอลักษมีลาวัณ

2.1 พระประวัติพระนางเธอลักษมีลาวัณ

พระนางเธอลักษมีลาวัณ ทรงเป็นพระธิดาลำดับที่ 14 ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (พระองค์เจ้าวรวงศ์วรณากร ต้นสกุลวรวงศ์) และหม่อมหลวงตาต (มนตรีกุล) ประสูติ ณ วังวรวงศ์ ตำบลแพ่งนรา จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม ค.ศ. 1261 ตรงกับวันที่ 3 กรกฎาคม พุทธศักราช 2442 ทรงมีพระนามเล่น ว่า "ตี๋" ต่อมา พระบิดาได้ประทานพระนามว่า "หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล" เพื่อเป็นที่ระลึกถึงหม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมลพระธิดาองค์ใหญ่ที่สิ้นชีพิตักษัย ภายหลังจากที่หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมลประสูติได้ไม่ถึงปี (ประมาณ 10 เดือน)

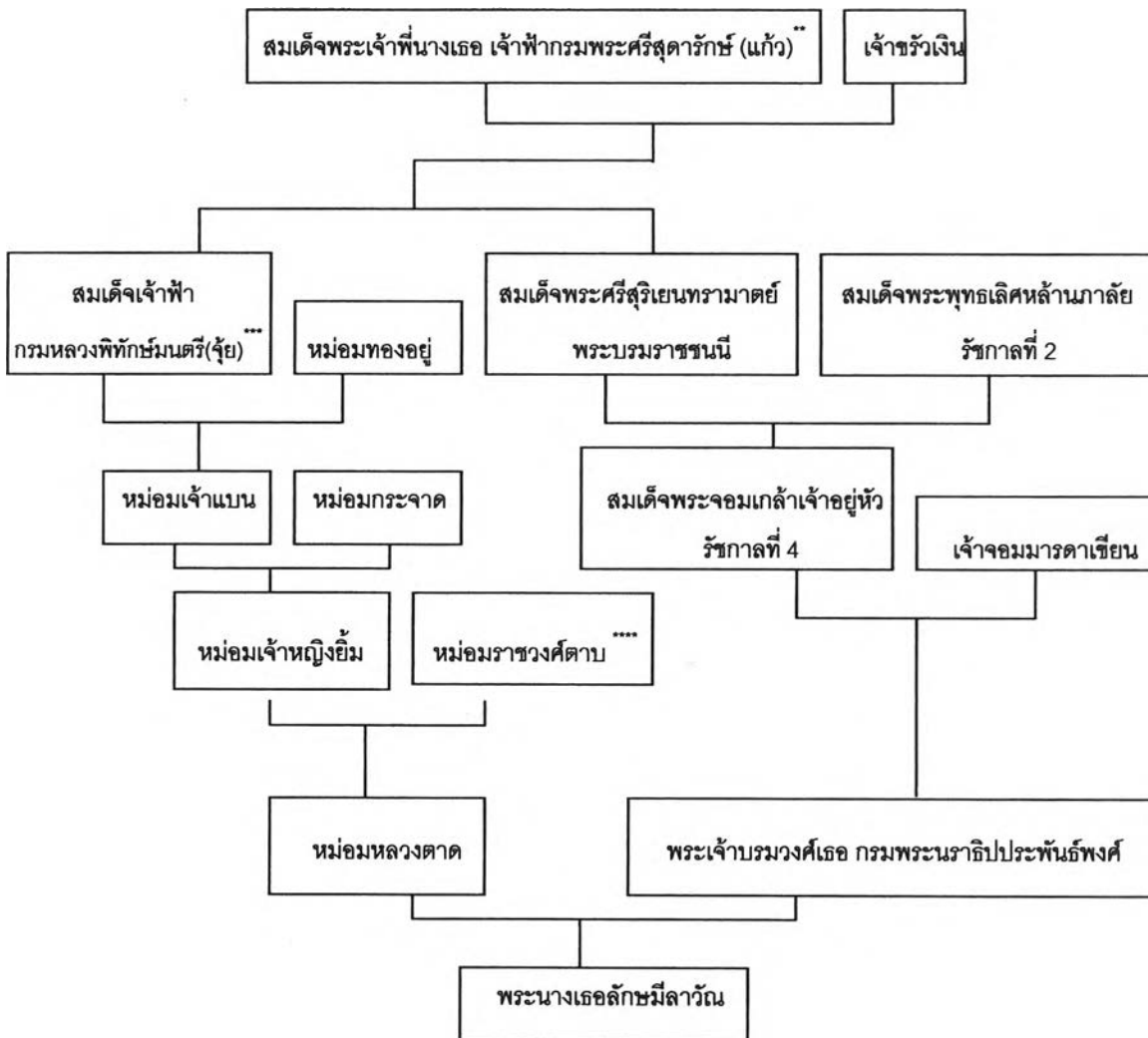
ภาพที่ 1

พระนางเธอลักษมีลาวัณ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หม่อมเจ้าหญิงวรวรรณพิมล ทรงมีเชื้อสายกษัตริย์ทั้งฝ่ายพระบิดาและพระมารดา ดัง
แผนผังแสดงสายเชื้อพระวงศ์ ดังนี้

แผนผังแสดงสายเชื้อพระวงศ์ของพระนางเธอลักษมีลาวัณ

แผนผังที่ 1 แผนผังแสดงสายเชื้อพระวงศ์ของพระนางเธอลักษมีลาวัณ

* สืบค้นและเขียนร่างเป็นแผนผังโดยผู้วิจัย

** พระเจ้าพี่นางเธอ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1

*** ต้นราชสกุลมนตรีกุล

**** ราชวงศ์ชั้นน้องของเจ้าจอมมารดาเขียน

จากแผนภูมินี้จะเห็นได้ว่าหม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล ทรงสืบเชื้อสายมาจากปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ถึง 2 พระองค์ กล่าวคือ ทรงเป็นพระราชนัดดา (หลานปู่) ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทางสายพระบิดาคือกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และทรงเป็นพระราชนัดดา (เหลนปู่) ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ทางสายพระมารดา คือ หม่อมหลวงตาดอีกด้วย

หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมลทรงเป็นพระธิดาองค์เดียวของหม่อมหลวงตาด ซึ่งทรงมีพระเชษฐาและพระเชษฐภคินีต่างพระมารดา ดังนี้¹

1. หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล	ประสูติจาก	หม่อมต่วนใหญ่
2. หม่อมเจ้าชายสกลวรรณากร	"	หม่อมผ้น
3. หม่อมเจ้าหญิงพรพิมลพรรณ	"	หม่อมผ้น
4. หม่อมเจ้าหญิงต่อม	"	หม่อมเจียม
5. หม่อมเจ้าชายวรรณไวยยากร	"	หม่อมหลวงต่วนศรี

ในสมัยรัชกาลที่ 8 ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวยยากร ในรัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ 9) ทรงสถาปนาขึ้นเป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวยยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

6. หม่อมเจ้าชายวัลภากร	ประสูติจาก	หม่อมผ้น
7. หม่อมเจ้าหญิงวรรณวิมล	"	หม่อมอินทร์

รัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลภาเทวี

8. หม่อมเจ้าชายปริญากร	ประสูติจาก	หม่อมบุญ
9. หม่อมเจ้าชายนิตยากร	"	หม่อมผ้น
10. หม่อมเจ้าหญิงวรรณศรีสมร	"	หม่อมต่วนใหญ่
11. หม่อมเจ้าชายเต่า	"	หม่อมอินทร์
12. หม่อมเจ้าหญิงอรทัยประพันธ์	"	หม่อมผ้น
13. หม่อมเจ้าชายสุวิชากร	"	หม่อมบุญ
14. หม่อมเจ้าหญิงนันทนามารศรี	"	หม่อมอินทร์

¹เพลินพิศ กำราญและเนียนศิริ ตาละลักษณณ์, **พระประวัติและผลงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์** (ธนบุรี : สหประชาพานิชย์, 2522), หน้า 13 – 19.

15. หม่อมเจ้าชายศิวกกร	ประสูติจาก	หม่อมหลวงต่วนศรี
16. หม่อมเจ้าชายสิทธิยากร	"	หม่อมผ้น
17. หม่อมเจ้าชายไพโรมากร	"	หม่อมผ้น
18. หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล	"	หม่อมหลวงตาด

ในรัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
ลักษมีลาวัณ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็น พระนางเธอลักษมีลาวัณ

19. หม่อมเจ้าชายวรวิรากร	ประสูติจาก	หม่อมเพ็ญ
20. หม่อมเจ้าชายโศภยากร	"	หม่อมบุญ
21. หม่อมเจ้าชายดุลากร	"	หม่อมอินทร์
22. หม่อมเจ้าหญิงบรรเจิดวรรณวรางค์	"	หม่อมผ้น
23. หม่อมเจ้าหญิง	"	หม่อมแถม
24. หม่อมเจ้าชายหัชชากร	"	หม่อมบุญ
25. หม่อมเจ้าหญิงสรวางค์พิมล	"	หม่อมผ้น
26. หม่อมเจ้าหญิงศรีสอางค์นฤมล	"	หม่อมอินทร์
27. หม่อมเจ้าหญิงอุบลพรรณิ	"	หม่อมผ้น
28. หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรรณ	"	หม่อมสุน
29. หม่อมเจ้าหญิงนิต	"	หม่อมเชื้อเล็ก
30. หม่อมเจ้าชายบุษยากร	"	หม่อมพร้อม
31. หม่อมเจ้าชายฉันทนากร	"	หม่อมสุน
32. หม่อมเจ้าชายเจตนากร	"	หม่อมแสร้
33. หม่อมเจ้าชายอภิญากร	"	หม่อมแสร้
34. หม่อมเจ้าชายสุนทรากกร	"	หม่อมสุน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงมีพระโอรส – ธิดา ถึง 34 องค์
เจริญพระชนม์เพียง 26 องค์เนื่องจาก 8 องค์ สิ้นชีพิตักษัยเสียแต่ยังเยาว์วัย และแม้หม่อมเจ้า
หญิงวรรณพิมลจะเป็นธิดาองค์เดียวของมารดา (หม่อมแม่) แต่ในปฐมวัยพระองค์ก็ทรงสนุกสนาน
คืบคั่งอบอุ่นไปด้วยพระเชษฐาและพระเชษฐภคินีต่างมารดา โดยมีท่านย่า คือเจ้าจอมมารดาเขียน
ในรัชกาลที่ 4 เป็นผู้เลี้ยงดูมาตั้งแต่เยาว์

ในสมัยนั้น เป็นจารีตนิยมของพระราชวงศ์ว่ากุลสตรีที่อยู่ในวังจะต้องศึกษาศิลปะวิทยาการต่างๆ ตลอดจนฝึกหัดกิจกรรมารยาทให้เหมาะสมกับเป็นขัตติยกุมารี โดยการส่งพระธิดาไปรับการอบรมในสำนักของพระมหาลีเทวีพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ในรัชกาลที่ 5 หรือไม่เช่นนั้นก็ให้ไปประทับอยู่กับพระเจ้าพี่นาง - น้องนางพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ดังนั้นเมื่อหม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล มีอายุได้ 11 พรรษา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้ส่งให้เสด็จไปอยู่กับ พระนางเจ้าสุชุมาลย์มารศรี พระวรราชเทวีในรัชกาลที่ 5 (สมเด็จพระปิตุฉาเจ้าสุชุมาลย์มารศรี ในรัชกาลที่ 7) และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ (สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ สุขุมขัตติยกัลยาวดี กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5) ณ ตำหนัก "สวนนกไม้" ในบริเวณพระราชวังดุสิต ทั้งนี้พระนางเธอลักษมีลาวัณ ทรงตรัสถึงการที่ทรงประทับอยู่กับสมเด็จพระปิตุฉาเจ้าฯ ไว้ที่สโมสรสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง สภาวัฒนธรรมแห่งชาติเมื่อวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ.2496 ความตอนหนึ่งว่า ²

“...ต่อมาเมื่อข้าพเจ้าอายุ 11 ได้ไปอยู่ในวังกับสมเด็จพระปิตุฉาเจ้าฯ เจ้านายพระองค์นี้ ทรงเป็นกวีที่เด่นอยู่สมัยรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระปิตุฉาเจ้าฯ ทรงฝึกฝนในวิชาพวกนี้ยิ่งนัก ทั้งยังทรงพยายามปลูกฝังฝึกหัดให้เด็กซึ่งทรงเลี้ยงไว้มุ่งมั่นใฝ่ใจในการศึกษา โปรดให้อ่านวรรณคดีที่เลอเลิศ ข้าพเจ้าได้อ่านตะเลงพ่ายตั้งแต่เมื่ออายุ 11 กว่า ซึ่งเวลานั้นข้าพเจ้าไม่เข้าใจความหมายเลยสมเด็จพระปิตุฉาทราบดีในข้อนี้แต่เพื่อจะนำทางให้สมองคุ้นเคยกับวรรณคดีดีๆ เลยทรงสอนให้ท่องโคลงถ้าใครท่องจำได้เร็วก็ประทานรางวัลได้ทรงฝึกฝนปัญญาเด็กอย่างน่าสรรเสริญยิ่ง...”

² อรสม สุทธิสาคร, “ความรักของเอกอัครศิลปินและเจ้าหญิงนักประพันธ์ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระนางเธอลักษมีลาวัณ,” สยามอารยะ 1 (ตุลาคม 2535) : 127-128.

ต่อมา หลังจากพระราชพิธีถวายเป็นพระราชกุศลสมเด็จพระบรมศพสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสร็จสิ้นแล้ว ในปลายเดือนมีนาคม พ.ศ.2454³ สมเด็จพระนางเจ้าสุทนต์มณีมาศจี๋ จิ่งซอ พระราชทานพระบรมราชานุญาต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ไปประทับ ณ วังบางขุนพรหม ซึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระราชโอรสใน รัชกาลที่ 5⁴ หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมลจึงตามเสด็จมาประทับด้วย ได้ทรงศึกษาพระอักษรไทย กับ นางราชกิจชื่อ บัว

ในปี พ.ศ.2456 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราช พิธีโสกันต์ขึ้นในพิธีสัมพัจฉรฉินท์ หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล ได้เข้าพิธีนี้พร้อมกับพระราชนัดดาองค์ อื่นๆ ที่มีอายุรุ่นเดียวกัน อาทิ พระโอรสและพระธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง ราชานุภาพ, สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดช ฯลฯ

2 ปี ต่อมา ในปี 2458 เมื่อหม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล มีพระชันษาได้ 16 ปี จึงเสด็จกลับ มาประทับอยู่กับพระบิดา ณ วังวรวรณ ตามหลักฐานพบว่า ทรงศึกษาพระอักษรไทยต่อกับหลวง จรูญชนะพัฒน์ (ทองสุก อินทร์ศรี) ทรงศึกษาพระอักษรภาษาอังกฤษกับพระเชษฐภคินี คือหม่อม เจ้าหญิงพรพิมลพรรณ พระชายาในพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ และหลวงโกชะกะกิจนิเทศ (เหลียม ลักษณะสุด) ทรงศึกษาพระอักษรภาษาฝรั่งเศสกับหลวงเรียนวิรัชพากย์⁵

³ หม่อมเจ้าหญิงมารยาตภิญญา ดิศกุล, **ในวังแก้ว** (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2532), หน้า 60.

⁴ หม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล, **บันทึกความทรงจำ** (กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์, 2522), หน้า 167.

⁵ สัมพัจฉรฉินท์ มีความหมายตรงกับคำว่า ตรุษ ซึ่งมีรากศัพท์ในภาษาสันสกฤตว่า ตรุษฎ แปลว่า เผด็จ ชาติ ตัด สิ้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนำคำพ้องรูป ตรุษ (ตะ-รุ-สะ หมายถึง ยินดี) มาใช้คู่กับเทศกาลพิธีสงกรานต์ว่า ตรุษสงกรานต์ แล้วกำหนดให้พระราช พิธีสัมพัจฉรฉินท์ เป็นงานประเพณีประจำปี สำหรับบำเพ็ญบุญ ถือเป็นพิธีที่จัดขึ้นเพื่อความเป็นสิริ มงคล และขจัดเหตุเภทภัย บัดเป่าสิ่งร้ายต่าง ๆ

⁶ อรสม สุทธิสาคร, "ความรักของเอกอัครศิลปินและเจ้าหญิงนักประพันธ์ พระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวและพระนางเธอลักษมีลาวัณ," **สยามอารยะ** 1 (ตุลาคม 2535) : 127-128.

สิ่งแวดล้อมต่างๆ ได้หล่อหลอมหม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล ให้เจริญพระชนม์มาใน แวดวงแห่งภาษา และวรรณกรรมที่ได้จากการศึกษาเรียนรู้ ในขณะที่เดียวกัน ประสบการณ์ทางด้านนาฏยศิลป์แม้จะยังไม่ปรากฏ แต่ก็สามารถคาดเดาได้ว่าน่าจะทรงคุ้นเคยเป็นอย่างดี เหตุเพราะขณะที่ทรงพระเยาว์นั้น วังวรจรณเป็นสถานที่ตั้งโรงละครปริดาลัย จัดแสดงละครในรูปแบบละครร้อง ซึ่งพระราชบิดาคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงริเริ่มขึ้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้น่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล มีพรสวรรค์จนทรงสามารถสร้างผลงานต่างๆ ไว้อย่างมากมายในเวลาต่อมา

ครั้นเมื่อ วันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ.2463 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้มีการประกวดเขียนภาพขึ้นที่พระราชวังพญาไท (โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าในปัจจุบัน) หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล ได้เสด็จไปร่วมงานและมีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมกับหม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล พระเชษฐภคินีต่างมารดา (ซึ่งในเวลาต่อมา ได้รับพระราชกรณียาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็น พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ในฐานะพระคู่หมั้น ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

วันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2463 หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมลได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามใหม่ ว่า “หม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณ” มีใบพระราชทานพระนามเป็นกระดาษแข็งเขียนด้วยลายมืออาลักษณ์และทรงลงพระปรมาภิไธยไว้ที่ตอนท้าย⁷ และภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงยกเลิกพระราชพิธีหมั้นกับพระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ได้ 3 วัน ในวันที่ 18 มีนาคม 2463 หม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จมาประทับ ณ วังปารุสกวัน (บริเวณสถานวิทยุพิทักษ์สันติราษฎร์ในปัจจุบัน) การย้ายมาประทับ ณ วังปารุสกวันนี้ หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณพระชนิษฐาของหม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณ กล่าวว่า “...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานข้าราชการคนรับใช้มาประจำที่วังปารุสกวัน เป็นจำนวน มากมาย รวมทั้งพระราชทานอาหารจากห้องเครื่องมาด้วย...”⁸ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยกพระเกียรติ หม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณ เสมอเหมือนประทับอยู่กับพระองค์เลยทีเดียว

⁷ ลาวัณ โขตามระ, **พระมหาสีเทวี** (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2532), หน้า 122.

⁸ หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ วรจรณ, **บันทึกท่านหญิง – หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ**, แปลโดย แก้วสุวรรณ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดับเบิลยูเอ็น, 2544), หน้า 41.

ภาพที่ 2

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระนางเธอลักษมีลาวัณ

ได้พระบรมฉายาลักษณ์มีจารึกถวายพระราชหัตถเลขาว่า

“ให้แม่ดีด้วยอดชีวิตของโต ด้วยความรักยิ่งกว่าสิ่งใดในโลก เพื่อเป็นที่ระลึกถึงวันที่ได้ชื่นใจมากที่สุดครั้งแรกในชีวิต คือวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ.2463”

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ต่อมา วันที่ 4 เมษายน พ.ศ.2464 ได้มีพระบรมราชโองการให้สถาปนาหม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณ ขึ้นเป็น “พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ” ดั่งมีข้อความประกาศในราชกิจจานุเบกษาดังนี้

“ประกาศ

มีพระราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบโดยทั่วกันด้วยทรงพระราชดำรัสว่า หม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณเป็นที่พอพระราชหฤทัย สมควรจะได้ดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าพระองค์หนึ่ง จึงมีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้

สถาปนาหม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณ ขึ้นเป็นพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า มีคำนำหน้าพระนามว่าพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ จงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคลทุกประการ

พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศไว้ ณ วันที่ 4 เมษายน พระพุทธศักราช 2464⁹

และอีก 5 เดือนต่อมาหลังจากที่ทรงได้รับการสถาปนาให้เป็นพระวรวงศ์เธอแล้ว ในวันที่ 8 กันยายน พ.ศ.2464 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระยศพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ ขึ้นเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ ดังมีประกาศพระบรมราชโองการว่า

“...ทรงพระราชดำริว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณเป็นที่พอพระราชหฤทัย ดังมีความแจ้งอยู่ในพระบรมราชโองการวันที่ 4 เมษายน พุทธศักราช 2464 นั้นแล้ว บัดนี้ ได้ทรงพระราชวินิจฉัยแล้วว่า จะได้ทรงทำการราชาภิเษกสมรสในเบื้องหน้า จึงเป็นการสมควรที่จะทรงยกย่องพระเกียรติยศให้ยิ่งขึ้นจึงมีพระบรมราชโองการดำรัสให้สถาปนาพระวรวงศ์เธอพระองค์นั้น มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ...”¹⁰

ในครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานรับพระสุพรรณบัฏขึ้น ซึ่งในงานฉลองพระสุพรรณบัฏนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณได้รับพระราชนิพนธ์เครื่องราชอิสริยาภรณ์ มหาจักรีบรมราชวงศ์ ปฐมจุลจอมเกล้าฯ ฝ่ายในและเหรียญรัตนาภรณ์ ใน รัชกาลที่ 6 ชั้นหนึ่งด้วย

⁹ “ประกาศสถาปนาหม่อมเจ้าขึ้นเป็นพระองค์เจ้า”, ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 38 (4 เมษายน 2464) : 1-2.

¹⁰ “ประกาศสถาปนาพระวรวงศ์เธอขึ้นเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 38 (8 กันยายน 2464) : 1598.

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครานุวัตติวงศ์ (พระราชสกุลยศในขณะนั้น) ทรงคิดตราประจำพระองค์ถวายให้มีความหมายถึงพระลักษมี อันตรงกับพระนามของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณอีกด้วย ในการนี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ได้ทรงค้นคว้าเรื่องพระลักษมี ในหนังสือต่าง ๆ และได้ทรงบันทึกไว้ในสำเนาลายพระหัตถ์ถึงเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ เกี่ยวกับตราประจำพระองค์ ซึ่งผู้วิจัยได้ยกไว้ในภาคผนวก ข หน้า 161 แล้ว

ภาพที่ 3

ตราประจำพระองค์ของพระนางเธอลักษมีลาวัณ

ที่มา : ปกในหนังสือบทละครของปีทมะ

ต่อมา ในวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ.2465 พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ ทรงได้รับการสถาปนาเป็น พระนางเธอลักษมีลาวัณ ดังมีประกาศในพระบรมราชโองการดังนี้

“ประกาศ

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล 2465 พรรษาปัจจุบันสมัย โสณสัง สิงหาคมมาส
 ลัตตสติมสุรทิน รวิวาร บริเขตกาลกำหนด มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า
 พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ รับราชการสนองพระเดชพระคุณ
 ประพฤติพระองค์เรียบร้อยดี เป็นที่ต้องพระราชอัธยาศัย และเป็นทีไว้วางพระราช
 หฤทัย บัดนี้สมควรจะเลื่อนพระอิสริยยศให้ยิ่งขึ้นสืบไป

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
 ลักษมีลาวัณ ขึ้นเป็น พระนางเธอลักษมีลาวัณ จงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล
 ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒนามงคล วินิบตผลศุภผลทุกประการ
 เทอญ”¹¹

ในภายหลังจากที่ทรงได้รับการสถาปนา เป็นพระนางเธอลักษมีลาวัณก็ทรงประทับแยก
 กันกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยทรงย้ายมาประทับ ณ พระตำหนักอุดร ในพระราชวังสวน
 ดุสิตในปี พ.ศ. 2465 ช่วงที่ทรงประทับอยู่ในพระราชวังสวนดุสิตนั้น ทรงรับอุปการะธิดาของหม่อม
 เจ้าสมภพ เกษมศรี ไว้เป็นบุตรบุญธรรม โดยทรงประทานพระนามของพระองค์เองเป็นชื่อของบุตร
 บุญธรรมท่านนั้นว่าวรรณพิมล และให้ชานามพระองค์ว่า เสด็จแม่ ทั้งนี้ ม.ร.ว.วรรณพิมล ศรีเทพ
 (เกษมศรี) ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า“เมื่อมารดาของฉันตั้งท้องพระนางเธอลักษมีลาวัณทรงมีพระดำรัสว่า
 หากเป็นหญิงจะทรงขอเลี้ยงไว้เองฉันจึงได้อยู่กับเสด็จท่าน ตั้งแต่เกิดมาได้เพียง 4 เดือนซึ่งพระองค์
 ก็เลี้ยงฉันเหมือนเป็นลูกคนหนึ่งเนื่องจากทรงไม่มีพระโอรสหรือพระธิดาเลย”¹² ทั้งนี้จากการศึกษา
 พบว่า แม่หม่อมราชวงศ์หญิงวรรณพิมล ชื่อเขียว และเมื่อเจริญวัยพระนางเธอฯ ทรงส่งให้
 ศึกษาที่โรงเรียนมาแตร์เดอีวิทยาลัย จนกระทั่งจบชั้นสูงสุด (มัธยมศึกษาปีที่ 6 ในปัจจุบัน)

ภายหลังจากนั้น 3 ปี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จสวรรคต ณ
 พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ.2468 ด้วยพระโรคพระโลหิตเป็นพิษในพระ
 อูทร ในขณะนั้น พระนางเธอลักษมีลาวัณทรงมีพระชนมายุ 26 พรรษา

¹¹ สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์, พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2528), หน้า 21.

¹² เสด็จท่าน เป็นสรพนามเรียกแทนพระนางเธอลักษมีลาวัณของผู้ใกล้ชิดพระองค์

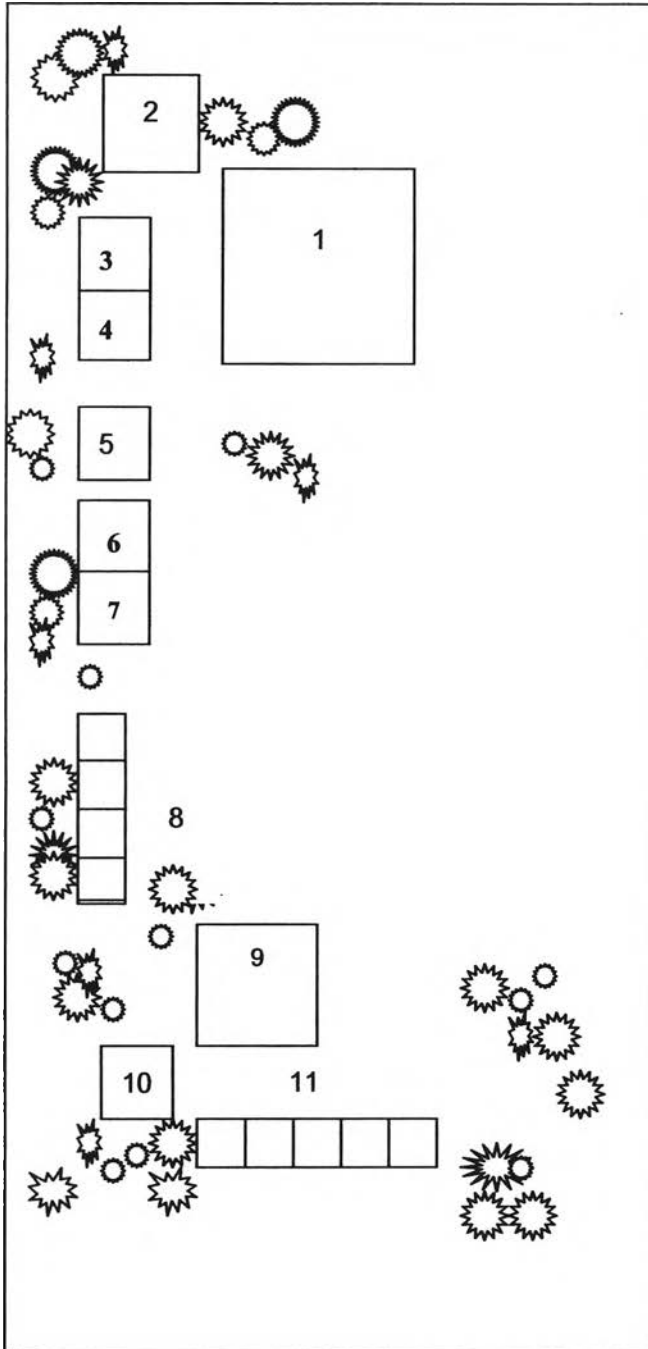
¹² สัมภาษณ์ หม่อมราชวงศ์วรรณพิมล ศรีเทพ, 25 กุมภาพันธ์ 2546.

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว พระนางเธอฯ ได้เสด็จมาประทับ ณ วังในชอยพระนาง แต่ก่อนที่พระนางเธอฯ ทรงเสด็จไปประทับที่วังในชอยพระนางนั้น ทรงเสด็จประทับ ณ วังวรวรรณ กับพระบิดาอยู่ระยะหนึ่ง¹³ (ทั้งนี้ ไม่ปรากฏว่าเป็นระยะเวลาเท่าใด) การที่ทรงมาประทับอยู่ในชอยพระนางนั้น ทรงซื้อที่ดิน สร้างวังอยู่ในเขตพญาไท ซึ่งที่ดินที่เป็นสวนของพระองค์นั้น เป็นแปลงยาวปลายแหลม ตั้งแต่วัดถนนราชวิถี จรดสนามเป้า มีถนนตัดเป็นชอยเข้าไปถึงบริเวณวัง ผู้คนบริเวณนั้น จึงเรียกชอยนี้ว่า ชอยพระนาง (ปัจจุบันคือชอยราชวิถี 4 แขวงสามเสนใน เขตพญาไท กรุงเทพมหานคร) บริเวณต้นชอย ทรงแบ่งให้พระญาติ เจ้าพี่และเจ้าน้องประทับ เป็นส่วน ๆ อาทิ หม่อมเจ้าเจตนากร วรวรรณ, หม่อมเจ้าโศภนยากร วรวรรณ, หม่อมเจ้าสิทธิยากร วรวรรณ, หม่อมเจ้าฤดีวรวรรณ วรวรรณ และหม่อมเจ้าศิวากร วรวรรณ ฯลฯ นอกเหนือจากนี้ ยังทรงประทานที่ดินส่วนหนึ่งให้คุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ (ศรีบูรพา) ปลุกบ้านอยู่ในชอยเดียวกันอีกด้วย (ปัจจุบันทายาทของคุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ยังอาศัยอยู่ที่บ้านหลังนี้¹⁴) ส่วนพระตำหนักของพระองค์นั้น สร้างเป็นตำหนักไม้ 2 ชั้น อยู่เกือบถึงปลายชอยพระนาง แวดล้อมไปด้วยข้าหลวง คนใช้และเด็กสาวที่ทรงรับมาอุปการะ ปัจจุบันพระตำหนักและพื้นที่ดินส่วนหนึ่ง เป็นของนายลือชา หรุวิวัฒน์ บ้านเลขที่ 57 ชอยพระนาง (ราชวิถี 4) แขวงสามเสนใน เขตพญาไท กรุงเทพมหานคร 10400

¹³ สัมภาษณ์ มนิต คเนจร ณ อยุธยา, 22 กันยายน 2544.

¹⁴ สัมภาษณ์ บุญเทียน น้อยเงิน, 12 กรกฎาคม 2544.

แผนผังบริเวณวังในชอยพระนาง*

ตำแหน่งสถานที่ภายในวัง

1. พระตำหนักพระนางเธอลักษมีลาวัณ
2. ตำหนักหม่อมเจ้าศิวากร วรวรรณ
3. ห้องคุณเยี่ยม (ไม่ทราบนามสกุล)
คุณสำหรับ ไชยาคำ
4. ห้องคุณพิทริจิตร์ สุทัศน์
5. ห้องคุณมนิต คเนจร ณ อยุธยา และ
คุณสำหรับ ไชยาคำ
6. คริว
7. โรงจอดรถ
8. ห้องพักข้าหลวงและนักแสดงหญิง
9. เวทีซ้อมละคร
10. ห้องเครื่อง
11. ห้องพักข้าหลวงและนักแสดงชาย

* แผนผัง ตามคำบอกเล่าของคุณมนิต คเนจร ณ อยุธยา, คุณสำหรับ ไชยาคำ และคุณ
 ประภาพร ไชยาคำ เขียนโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 4

พระตำหนักของพระนางเธอลักษมีลาวัณ ในปัจจุบัน
ที่มา : ผู้วิจัยบันทึกภาพ เมื่อ 12 กรกฎาคม พ.ศ.2544

สำหรับพระกิจวัตรของพระนางเธอฯ นั้น คุณมนิต คนเจรเล่าว่า “เสด็จท่าน เข้าบรรทมดึกมาก ส่วนใหญ่จะทรงพระอักษร และจะตื่นประมาณเพลถึงเที่ยง หากวันใดมีข้อมละคร เราก็จะข้อมกันตอนบ่ายหากวันใดมีข้อมใหญ่ก็จะข้อมกันช่วงเย็นจนถึงค่ำ (ประมาณ 18:00 – 21:00 น.) เวลาที่ทรงว่างจากการข้อมละคร ก็จะปลูกต้นไม้ ทำสวน ปลูกหญ้าในสมัยก่อนไม่มีหญ้าเป็นแพ ๆ เหมือนสมัยนี้ เวลาจะปลูกทีก็ต้องแยกต้นแล้วปักลงดินให้ทั่ว ๆ รดน้ำ มันก็จะขึ้นมาจนเต็มสนาม”¹⁵

¹⁵ สัมภาษณ์ มนิต คนเจร ณ อยุธยา, 22 กันยายน 2544.

ขณะนั้น มีผู้คนมากมายอยู่ในความอุปการะของพระนางเธอฯ ซึ่งคุณสำหรับ ไชยา คำ เล่าว่า “ ตอนนั้น อยู่กันเป็นร้อยคนได้กระมัง หุงข้าววันละถังด้วยกระบะใบบัว กินกันทั้งวันใคร หิวก็ไปห้องครัว ไม่มีพิธีรีตองเพราะอาหารแยกกันกับของเสด็จท่าน อยู่แล้วบางคนก็เอาหม้อมาตัก กับข้าวไปกินกันในห้องของตัวเองบางคนก็ทำกินกันเองให้ห้อง”¹⁶ ข้าหลวงคนสนิทของพระนางเธอฯ ได้แก่แม่เอียด, แม่อาบ, และคุณพัทร นอกจากนี้ เด็กสาวที่เป็นข้าหลวงของพระนางเธอฯ ยังได้เรียน หนังสือ ดังที่คุณสำหรับ ไชยา คำ เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า “ตอนนั้น มีคนมาติดต่อ ให้ไปอยู่เป็นข้าหลวงของ เสด็จฯ ท่าน ก็มีข้อแม้ว่าต้องให้เรียนหนังสือก็ทรงประทานอนุญาต ข้าหลวงที่ไปเรียนด้วยกันคือมนิต รามโยธินเดินทางไปเรียนพร้อมกันทุกวันที่โรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรี (ปัจจุบันคือ สถาบันราชภัฏ เพชรบุรีวิทยาเขตฯ)¹⁷

จากคำบอกเล่าดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระนางเธอลักษมลลาวัณทรงให้ความสำคัญพระทัยในชีวิตความเป็นอยู่ของข้าหลวงของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง เห็นได้จากทรงประทาน สิ่งต่างๆ อาทิ ประทานอนุญาต ให้ข้าหลวงได้ร่ำเรียนตามความสามารถของตน, การเลี้ยงดูอย่างอím หนาสำราญ, ออกแบบและตัดเย็บเสื้อผ้าประทาน และนอกจากนี้ยังทรงประทานเงินเดือนให้กับ ข้าหลวงทุกคนอีกด้วย

ต่อมาเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ.2484 ความรุนแรงของสงครามนั้น ปี พ.ศ. 2486 พระนางเธอฯ ทรงเสด็จประทับลี้ภัย ณ พระตำหนักตำบลดอแหล เขตบางกะปิ ปัจจุบัน คือเขตสุขาภิบาล 3 ทั้งนี้ มรว.วรรณพิมล ศรีเทพ¹⁸ เล่าว่าที่ดินบริเวณนั้นเป็นท้องนา ยังเป็นดิน โคลนอยู่ ปลูกเป็นตำหนักขึ้นมา คนที่ไปอยู่ด้วยนั้น ส่วนใหญ่เป็นข้าหลวงที่สนิทกับพระองค์ ส่วน คนอื่นๆ ก็แยกย้ายกันกลับต่างจังหวัดไป ที่มีครอบครัวก็แยกไปอยู่ต่างหากกับครอบครัว ต่อมาไม่นาน (ไม่นานจะถึงปี) ก็ทรงซื้อที่ดิน ในซอยพร้อมพงษ์ ถนนสุขุมวิท ปลูกพระตำหนักขึ้นใหม่ ซึ่งคุณ สำหรับ ไชยา คำ เล่าเกี่ยวกับพระตำหนักนี้ว่า “ตำหนักที่ซอยพร้อมพงษ์นั้น เป็นบังกาลีชั้นเดียว ทาสี ต่างๆ ที่ริมรั้ว หมายถึงคำว่าวรรณ และมีลูกเต๋า 3 ลูก หมายถึง 3 รัชกาล มีต้นไม้ ดอกไม้ แต่ละ ต้นจะมีชื่อที่มีความหมายทั้งนั้น อย่างเช่น บานไม่รู้โรย ดาวเรืองพุทธรักษา”¹⁹

¹⁶ สัมภาษณ์ สำหรับ ไชยา คำ, 13 ธันวาคม 2545.

¹⁷ สัมภาษณ์ สำหรับ ไชยา คำ, 13 ธันวาคม 2545.

¹⁸ สัมภาษณ์ มรว.วรรณพิมล ศรีเทพ, 25 กุมภาพันธ์ 2546.

¹⁹ สัมภาษณ์ สำหรับ ไชยา คำ, 13 ธันวาคม 2545.

ในปีพุทธศักราช 2503 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน ทรงจัดแบ่ง พระราชทรัพย์ส่วนที่เป็นพระราชมรดกของรัชกาลที่ 6 โดยทรงแบ่งเป็น 5 สาย คือราชธิดาและพระมเหสีเทวีทั้ง 4 องค์ มีพระนามดังนี้

- 1) สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติจากพระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี
- 2) สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา
- 3) พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี
- 4) พระนางเธอลักษมีลาวัณ
- 5) พระสุจริตสุดา พระสนมเอก

พระนางเธอฯ ทรงซื้อที่ดินและทรงปลูกสร้าง พระตำหนัก "ลักษมีวิลาศ" ข้างกรมทหารบริเวณสี่แยกพญาไท ถนนศรีอยุธยา ตรงกันข้ามกับโรงเรียนสันติราษฎร์วิทยาลัย ในปัจจุบันตำหนักลักษมีวิลาศได้ถูกรื้อทิ้งและปลูกสร้างเป็นอาคารพานิชแล้ว บริเวณที่เป็นกรมทหารในอดีต ปัจจุบันคือสำนักงานเขตราชเทวี ซึ่งพระนางเธอลักษมีลาวัณได้ประทับจนวันสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ คือวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ.2504

ภาพที่ 5

บริเวณที่เคยเป็นพระตำหนักลักษมีวิลาศ

ปัจจุบันคือบริษัท Far East DDB Public Company Limited. บนถนนศรีอยุธยา

ที่มา : บันทึกภาพโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2546

ในระหว่างที่พระนางเธอลักษมีลาวัณทรงประทับอยู่กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาล ที่ 6 นั้น ทรงมีโอกาสได้รับใช้ได้เบื้องพระยุคลบาท ทรงได้แสดงความสามารถทางการแสดงละครที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจัดขึ้น ด้วยเหตุนี้เองน่าจะส่งผลไปถึงผลงานทางด้านนาฏยศิลป์และวรรณกรรม ต่างๆ ของพระองค์ในเวลาต่อมา ซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อไปอีกด้วย

2.2 พระนางเธอลักษมีลาวัณ กับผลงานทางด้านนาฏยศิลป์

พระนางเธอลักษมีลาวัณทรงมีผลงานทางด้านนาฏยศิลป์มากมายทั้งที่เป็นผลงานทางด้านการแสดงละคร, ประพันธ์บทละครและกำกับการแสดงจนเป็นที่ปรากฏแก่สายตาประชาชนในยุคนั้นตลอดจนเป็นที่กล่าวขานกันสืบมา

2.2.1 ผลงานทางด้านการแสดง

เมื่อครั้งที่พระนางเธอลักษมีลาวัณยังทรงเป็นหม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมลนั้น ได้ทรงพบกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในงานประกวดภาพเขียน ณ วังปญาไท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทราบว่า หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมลเป็นพระธิดาของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ซึ่งเคยเป็นเจ้าของคณะปริดาลัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมล ไปแสดงละครในวังหลวง ซึ่งเป็นละครที่พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจัดการแสดงด้วยพระองค์เองในรูปแบบชายจริงหญิงแท้ โดยใช้ชื่อว่าคณะศรีอยุธยาธิบดี ละครที่หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมลแสดง มีด้วยกันหลายเรื่อง ซึ่งมักจะทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แสดงเป็นตัวเอกของเรื่องเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรรณได้ทรงเล่าถึง การแสดงละครของพระนางเธอลักษมีลาวัณไว้ดังนี้

“...พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นกวีและนักเขียนบทละคร และฉันคิดว่าในพระหฤทัยของพระองค์นั้นโรงละครหลวงเป็นที่รักยิ่งของพระองค์เทียบเท่ากับพระราชวังทีเดียว สมาชิกในราชสกุลของเราถูกเรียกไปรับบทในละครของพระองค์ท่านเสมอ หม่อมแม่ของฉันเป็นที่

* คณะศรีอยุธยาธิบดี เป็นคณะละครในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งขึ้นในพระราชอุทยานสราญรมย์ แต่เดิมชื่อละครทวีปัญญาสโมสร

นิยมอย่างมากที่นั่น ทั้งในฐานะนักแสดงและส่วนบุคคล แต่คราใดที่พระเจ้าแผ่นดินทรง
รับทเป็นพระเอกครานั้น ท่านที่หญิงลักษมีจะรับทเป็นนางเอก เมื่อถึงฉากที่ต้องแสดง
ความรัก พระเอกจะแสดงได้สมบทบาทสมจริงยิ่งนัก ท่านที่หญิงองค์อื่นๆ ของฉัน พากัน
เหยยท่านที่หญิงลักษมีในเรื่องนี้ ว่าจำเป็นด้วยหรือที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องกอดเธอแน่น
อย่างนั้นขณะปิดม่าน..."²⁰

จากข้อความข้างต้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระนางเธอลักษมีลาวานั้น ทรงเป็นที่สนิท
เสนาหาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะที่ได้ทรงแสดงละครร่วม
กัน ละครเรื่องต่าง ๆ ที่ทรงร่วมแสดงมีดังนี้ คือ

1. ละครเรื่องกลแตก²¹

ละครเรื่องกลแตกนี้เป็นเรื่องสังคมในสมัยรัชกาลที่ 6 จัดแสดงในวันที่ 24 – 27
ธันวาคม พ.ศ.2463 ณ โรงละครพระราชวังปทุมธานี (พระที่นั่งเทวราชสภารมย์) ละครเรื่องกลแตก
เป็นบทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นละครเรื่องแรกที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้
แสดงเป็นชายจริงหญิงแท้²² พระองค์เป็นทรงออกแบบฉากด้วยพระองค์เอง ในเรื่องนี้ หม่อมเจ้า
หญิงวรรณาพิมลทรงแสดงเป็นนางวิศาลวิวัฒนาการ (ดารา, บุตรีของพระวิสุตรพานิช)²³ มีรายนามผู้
แสดงดังนี้

1) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6	แสดงเป็น พระเทพราชเสวี
2) เจ้าพระยารามราฆพ	" หลวงประสิทธิ์ศุภการ
3) พระยาอนิรุทธเทวา	" ชุนประกาศกิจการ
4) พระยาสุจริตอำรง	" พระวิสุตรพานิช

²⁰ หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรรณา วรรณา, บันทึกท่านหญิง ม.จ.หญิงฤดีวรรณา แปลโดย
แก้วสุวรรณ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดับเบิลเดย์, 2544), หน้า 38.

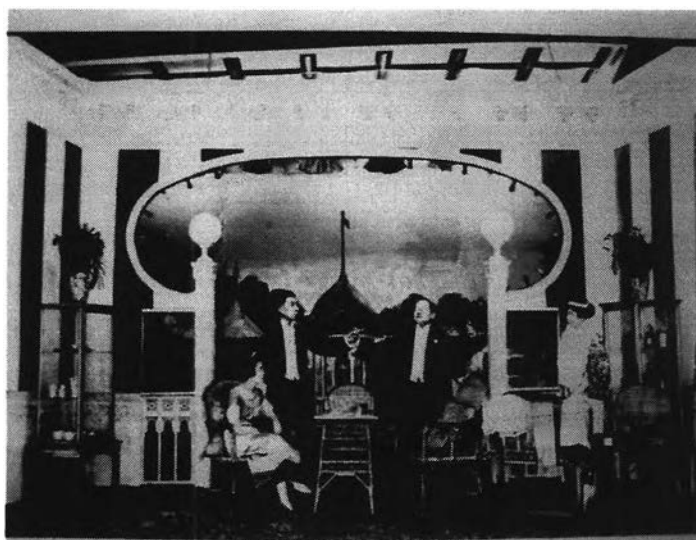
²¹ ชาลี เขียมกระสินธุ์, อดีตแห่งสยาม (กรุงเทพฯ : ดันอ้อแกรมมี, 2539), หน้า 38-40.

²² พระราชนิพนธ์ร้อยเรื่องของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พระนคร : โรงพิมพ์
ชวนพิมพ์, 2526), หน้า 12.

²³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ละครพูดเรื่องกลแตก (กรุงเทพฯ :
คณะกรรมการอำนวยการราชตฤณมัยสมาคม, 2510), (พิมพ์บรรณาการในงานพระราชทานเพลิง
ศพ, พลเรือเอกเจ้าพระยารามราฆพ 26 ธันวาคม พ.ศ.2510) ไม่ปรากฏเลขหน้า.

5) พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี	“	นางสาวพิมพ์ ศุภนาม
6) หม่อมเจ้าหญิงวรวงศ์พิมล	“	นางวิศาลวัฒนาการ
7) หม่อมสุน วรวงศ์	“	นางวิสูตรพานิช
8) คุณหญิงภูบาลบันเทิง	“	นางเกด มิตรจิต

ละครเรื่องกลแตกนี้ จัดขึ้นเพื่อหารายได้ซื้อปืนให้แก่คณะเสือป่า ซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานโอกาสให้พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน รวมทั้งข้าราชการกระทรวง ทบวง และครอบครัวเข้าชมการแสดง จากการแสดงครั้งนี้ สามารถเก็บเงินได้เป็นจำนวนถึง 16,015 บาทในสมัยนั้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าละครเรื่องนี้เป็นที่ประทับใจแก่ผู้ที่มีโอกาสเข้าชมเป็นอย่างยิ่ง โดยเห็นได้จาก ข้อความหนึ่งที่เขียนถึงละครเรื่องกลแตกนี้ว่า “... บทละครการกุศลที่แสดงขึ้นเพื่อเก็บเงินซื้อปืนให้เสือป่า เรื่องกลแตก การแสดงในครั้งนั้นปรากฏว่าได้รับความสำเร็จอย่างงดงาม เพราะผู้แสดงทุกคนเข้าถึงบทยังความสนุกสนานเพลิดเพลินให้แก่ผู้ชมกันทั่วหน้าเพราะได้รับประโยชน์ถึงสองทางกล่าวคือสละเงินช่วยชาติซื้อปืนให้เสือป่า ได้รับความรื่นรมย์จากการแสดง นอกเหนือไปจากนั้น พระองค์ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ยังรับบทเป็นตัว “พระเทพราชเสวี” ในเรื่องอีกด้วย”²⁴

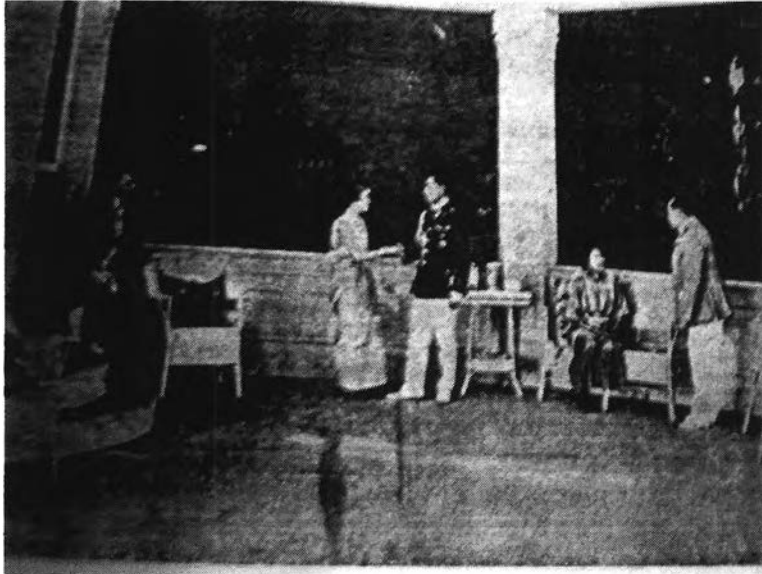
ภาพที่ 6

ละครพูดเรื่องกลแตก ณ วังปญาไท ธันวาคม 2463

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

²⁴ เสาวนิต, สยามในอดีต (พระนคร : แพร์พิทยา, 2515), หน้า 298.

อธิบายภาพ : องค์ที่ 2 ร้านของนางวิศาลวัฒนาการ ที่งานฤดูหนาว เวลากลางวัน
 บุคคลในภาพจากทางซ้าย คือ พระนางเธอลักษมีลาวัณ,เจ้าพระยารามราฆพ,
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระวรวงศ์เธอเจ้าอนุชา, พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี

ภาพที่ 7

ละครพูดเรื่องกลแตก ณ วังพญาไท ธันวาคม 2463

ที่มา : ละครพูดเรื่องกลแตก. (2510), ไม่ปรากฏเลขหน้า

ภาพที่ 8

ละครพูดเรื่องกลแตก ณ วังพญาไท ธันวาคม 2463

อธิบายภาพ : สวนหน้าเรือนนางเกต มิตรจิตร์

บุคคลในภาพ จากทางซ้าย พระนางเธอลักษมีลาวัณและเจ้าพระยารามราฆพ

ที่มา : ละครพูดเรื่องกลแตก. (2510) ไม่ปรากฏเลขหน้า

ภาพที่ 9

ละครพูดเรื่องกลแตก ณ วังพญาไท ธันวาคม 2463

อธิบายภาพ : จากทางซ้าย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ทรงแสดงเป็น
นางสาวพิมพา สุขนาม, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงเป็น
พระเทพราชเสวี, หม่อมเจ้าหญิงลักขมีลาวัณ ทรงแสดงเป็น นางวิศาลวัฒนาการ,
เจ้าพระยารามราฆพ แสดงเป็นหลวงสิทธิศุภการ

ที่มา : ละครพูดเรื่องกลแตก. (2510) ไม่ปรากฏเลขหน้า

2. ละครพูดเรื่องหัวใจนักรบ

เป็นบทละครพระราชนิพนธ์ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจัดแสดงขึ้น 2 ครั้งในปีพ.ศ.2463 คือที่พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม²⁵ และ โรงโขนหลวงสวนมิสกวัน²⁶ ครั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งนามแฝงพระราชทานแก่ผู้แสดงทุกคน นามแฝงที่ทรงพระราชทานนี้ ทรงตั้งขึ้นโดยแปลหรือแปลงหรือเทียบเคียงจากนามเดิมกับนามสกุลเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีส่วนที่ทรงตั้งด้วยกรณีอื่นบ้าง²⁷ หม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมลทรงได้รับพระราชทานนามว่า นางสาวตี๋ ผิวงาม²⁸ รับบทเป็นนางสาวอุไร (บุตรพระภิรมย์วรากร) ซึ่งนักแสดงตัวเอกในเรื่องมีรายนาม และคำอธิบายรายนามตัวละครดังต่อไปนี้²⁹

1) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (นายอำเภอ นายแก้ว ณ ออยุธยา) แสดงเป็น นายหมูเอก หลวงมณีราษฎร์บำรุง เมืองมณีบูรณ, ผู้บังคับหมวดที่ 1 กองร้อยที่ 2 กรมเสื่อป่าหัดดินบุรี ภายหลังเป็นผู้บังคับกอง

2) พระยาอนิรุทธเวา (ผู้ช่วยราชการเมืองมณี - นายลักษณะ บุนยาศัย) แสดงเป็น นายหมูโท นายอิน ผู้บังคับหมวดที่ 2 กรมเสื่อป่าหัดดินบุรี

3) พระอนุชัษฐิ์ศรัณราช (นายทอง ช่างมุกด์ , สุวรรณ มุกดาประการ) แสดงเป็น นายหมูตรี หลวงมนุธรรมรฐาทร ผู้พิพากษาศาลเมืองบูรณ, ผู้บังคับหมวดที่ 1 กองร้อย ที่ 1 กองพันเสื่อป่ามณีบูรณ

4) พระทรงพลราบ (นายเกิดสุข มีทอง, บุญมา หิรัญมาน) แสดงเป็น นายหมูตรี นายเทพ คหบดี ผู้บังคับหมวดที่ 2 กองร้อยที่ 2 กรมเสื่อป่าหัดดินบุรี

²⁵ ปิ่น มาลากุล, งานละครของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าแผ่นดินสยาม (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 116.

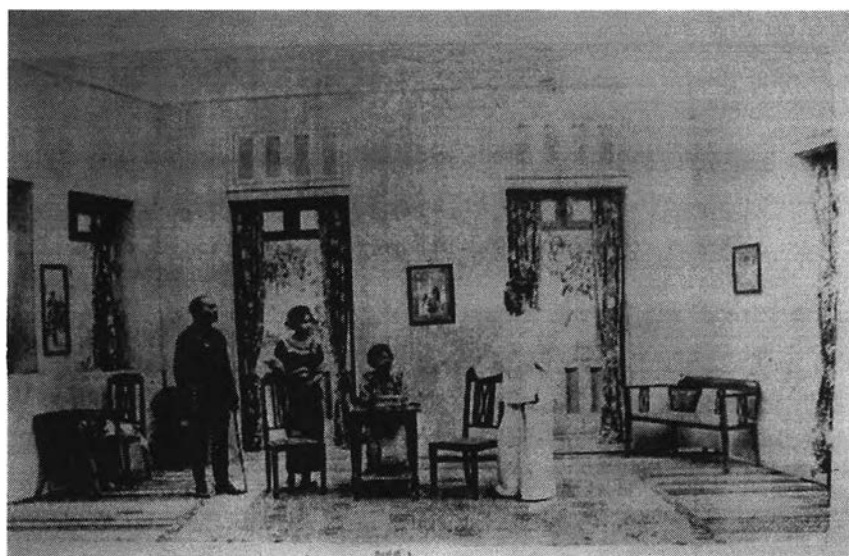
²⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ละครพูดเรื่องหัวใจนักรบ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512), (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงกิมไล้ สุธรรมมนตรี 15 ตุลาคม พ.ศ.2512), หน้า (9).

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า (9).

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า (1).

²⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ละครพูดเรื่องหัวใจนักรบ. (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2533), หน้า (1) -(3).

- 5) พระรัตนแพทย์ (นายยา หมอชนะ, เวช พิไชยแพทย์) แสดงเป็น นายหมู่ตรีขุนรัตนแพทย์
- 6) พระอนุศาสน์ดรุณรักษ์ (นายเปลือก แก้วสี) แสดงเป็น ราชบุรุษสุดใจ
- 7) หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล (นายเข้ม หมวกเจ้า) แสดงเป็น นายหมู่พร ผู้บังคับหมู่ที่ 4 กองลูกเสือที่ 11
- 8) พระดรุณรักษา (นายเต็ม เจียมแจ่ม) แสดงเป็น พระภิรมย์วรากร นอกราชการ
- 9) ท่านผู้หญิงกิมไล้ สุธรรมมนตรี (นางทองมา ชื่อตรง) แสดงเป็น นางภิรมย์วรากร
- 10) หม่อมสุน วรวรรณ (นางกุหลาบ ผิวงาม) แสดงเป็น นางนัย ภรรยาช่วยพระภิรมย์วรากร
- 11) พระนางเธอลักษมีลาวัณ (นางสาวตี๋ ผิวงาม) แสดงเป็น นางสาวอุไร บุตรีพระภิรมย์วรากร
- 12) เจ้าพระยาราม ราชพ (นายเกื้อ บุญยาศัย, ม.ล.เพ็ญ พึ่งบุญ) แสดงเป็น ผู้บังคับการทหารข้าศึก
- 13) หลวงนารีภิรมย์ (เอี่ยม นิลวัชร) แสดงเป็น นายใหม่ แก้วดำ ปลัดกรมทหารข้าศึก
- 14) พระยาวิจิตขลาร (ม.ล.เวก กุญชร) แสดงเป็น นายรูป ช้างเทวา นายร้อยตรีทหารข้าศึก
- 15) พระยาอุดมราชภักดี (ไถ สุจริตกุล) แสดงเป็น นายผะอบ ชื่อตรง นายทหารนักบินกองทหารข้าศึก
- 16) พระยานเรนทรราชา (ม.ล.อุรา คเนจร, นายทรงวรงค์ เติพนน) แสดงเป็น นายสวิง บุตรพระภิรมย์วรากร
- 17) พระภริษดานุรักษ์ (ตี๋ ภัทรเสวี, นายอนุช เคราะห์ดี) แสดงเป็น นายสวาย บุตรพระภิรมย์วรากร
- 18) ม.จ.หัชชากร วรวรรณ (นายหุ ผิวงาม) แสดงเป็น นายสวัสดิ์ บุตรพระภิรมย์วรากร

ภาพที่ 10

ละครพูดเรื่องหัวใจนักรบ องก์ที่ 1

จัดแสดง ณ โรงโชนหลวงมัสกวัน 2463

อธิบายภาพ : นักแสดงในภาพจากทางซ้าย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,

พระนางเชอลักษมีลาวัณ, หม่อมสุน วรวรรณ, พระดรุณรักษา

ที่มา : บทละครพูดเรื่องหัวใจนักรบ (2512), หน้า 28

ภาพที่ 11

ละครพูดเรื่องหัวใจนักกรบ องก์ที่ 2 เริ่มสงคราม เสือป่าเข้าไปในบ้านพระภิรมย์

ณ โรงโขนหลวง สวนมิสกวัน พ.ศ.2463

ที่มา : หนังสือบทละครพูดเรื่องหัวใจนักกรบ (2512), ไม่ปรากฏเลขหน้า

ภาพที่ 12

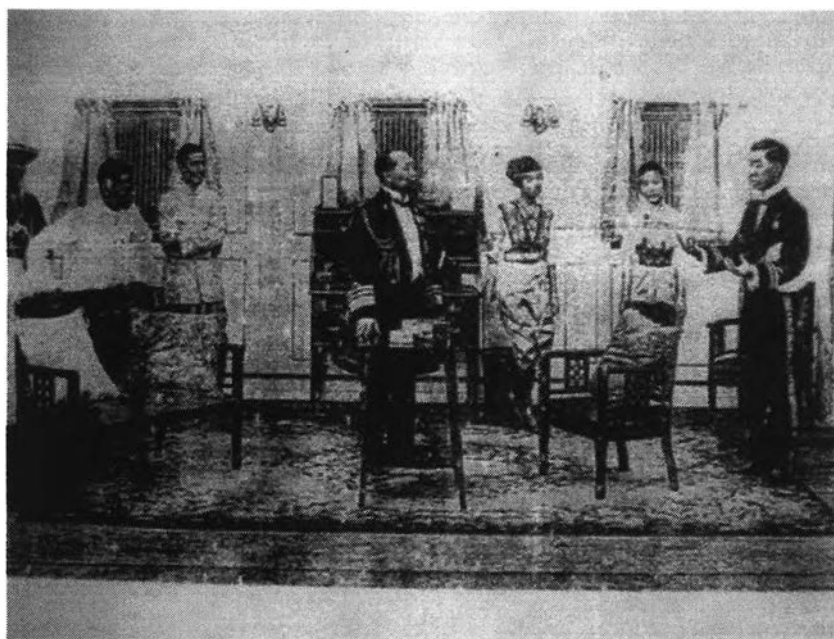
ละครเรื่องหัวใจนักรบ องก์ที่ 3 นายสวายเป็นความลับแก่ข้าศึก

ณ โรงโขนหลวง สวนมิสกวัน พ.ศ.2463

ที่มา : หนังสือบทละครพูดเรื่องหัวใจนักรบ (2512), หน้า 88.

3. ละครเรื่องโพงพาง

เป็นละครพูดพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จากการศึกษา ไม่ปรากฏวัน เดือน ปี และสถานที่แสดง พบแต่เพียงว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงเป็นพระสมุทโยธิน ตัวเอกฝ่ายชายในเรื่อง พระวรวงศ์ัญญาปาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ซึ่งขณะนั้นอยู่ในฐานะพระคู่หมั้นทรงแสดงเป็นคุณหญิงสมุทโยธิน ตัวเอกฝ่ายหญิงสำหรับหม่อมเจ้าหญิงวรรณพิมลนั้น ทรงแสดงเป็นนางสาวสายหยุด ธิดาเจ้าคุณสมุท แสดงคู่กับพระยาประสิทธิ์ศุภการ (เจ้าพระยารามราฆพ) แสดงเป็นนายเรือเอกหลวงเชียวชลธิ³⁰

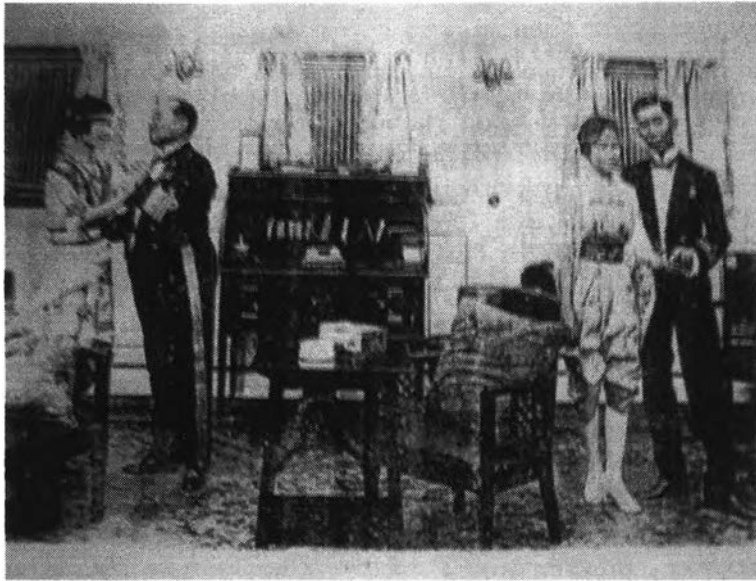
ภาพที่ 13

ละครเรื่องโพงพาง

อธิบายภาพ : ตัวละครในเรื่องจากทางซ้าย ทหารยาม, พระวิสูตรพานิช, นายประมูล มีนางกูร, นายพลเรือโท, พระยาสมุทโยธิน, คุณหญิงสมุทโยธิน, นางสาวสายหยุด สมุททานนท์, นายเรือเอกหลวงเชียวชลธาร

ที่มา : สมุดภาพเมืองไทย. (2542), หน้า 62.

³⁰ ลาวัน โสตามระ พระมเหสีเทวี (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2532), หน้า 118 -119.

ภาพที่ 14

ละครเรื่องโพงพาง ตอนจบของเรื่อง

อธิบายภาพ: นักแสดงจากทางซ้าย พระวรวงศ์เธอเจ้าวัลภาเทวี, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระนางเธอลักษมีลาวัณ, พระยาประสิทธิ์ศุภการ
ที่มา : สมุดภาพเมืองไทย. (2542), หน้า 63.

4. ละครพูดเรื่องกุศโลบาย

เป็นละครที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงแปลมาจาก "The Royal Family" ของโรเบิร์ต มาร์แชล จัดแสดงในวันที่ 24-29 พฤศจิกายน พ.ศ.2464 ณ โรงโขนหลวง สวนมิสกวัน ซึ่งเป็นการแสดงครั้งยิ่งใหญ่ที่จัดแสดงถึง 6 วัน เพราะในสมัยนั้นไม่เคยจัดการแสดงหลายวันเช่นนี้มาก่อนและเก็บค่าชมถึง 20 บาท ซึ่งก็ไม่เคยสูงเท่านี้มาก่อน³¹ ละครเรื่องนี้ พระนางเธอลักษมีลาวัณ (ขณะนั้นยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธออยู่) ทรงได้รับบทเป็นเจ้าหญิงเองเจล่า ราชบุตรี ซึ่งมีรายนามตัวละครเอก³² ดังนี้

³¹ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, งานละครของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 40.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 41 – 42.

- 1) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงเป็น ราชของครักซ์ที่ 3
- 2) พระยาประสิทธิ์ศุภการ แสดงเป็น พระเจ้าหลุยส์ที่ 7 ราชาแห่งอาร์เคเดีย
- 3) สุจิน สุจริตกุล แสดงเป็น เจ้าชายชาร์ล เฟอริดินันด์ ราชบุตร
- 4) พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ แสดงเป็นเจ้าหญิงแอนเจล่า ราชบุตรี
- 5) หม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ แสดงเป็น เจ้าชายวิกเตอร์ คอนสตันไดน์

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล กล่าวถึงละครเรื่องนี้ว่า "...ละครเรื่องนี้จัดแสดงซ้อมใหญ่ให้นักเรียนนายร้อยชม เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ.2464 และแสดงจริงในวันที่ 24 ...ผู้ชมเต็มโรงทุกคืน โดยแบ่งโควต้าให้ กระทรวง ทบวง กรม เป็นวันๆ พอคำ คบคดี รวมทั้งชาวต่างประเทศมีโอกาสดูได้ดู 2 คืนเต็ม คืนสุดท้ายเจ้านายและข้าราชการฝ่ายใน คณะโรงเรียนราชินี และครูโรงเรียนต่างๆ มาชมกันมากมาย"³³

5. ละครเรื่องวิวาห์พระสมุทร

เป็นละครพูดลับลำพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 ละครเรื่องนี้พระนางเธอฯ ทรงแสดงเป็นเจ้าหญิงอันโดรเมดา³⁴ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้พบบันทึกเกี่ยวกับละครเรื่องวิวาห์พระสมุทร ดังนี้ "ละครเรื่องนี้พูดได้ว่าได้รับการต้อนรับอย่างมโหฬาร มีการแสดงหลายครั้งหลายหน สมาคมฝรั่งเศส (Alliance Francaise) จัดการแสดงขึ้นที่สวนสราญรมย์ เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ.2460 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเขียนสุจิตร์ภาษาอังกฤษพระราชนิพนธ์ถอดจนทรงพระราชนิพนธ์เล่าเรื่องเป็นภาษาอังกฤษให้อย่างละเอียดและยาวมาก สุจิตร์ มีข้อความดังนี้

³³ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, งานละครของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 42.

³⁴ ส. พลายน้อย, พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา (กรุงเทพฯ : อักษรพิทยา, 2541), หน้า 197.

The Marriage of Neptune

A Siamese Comic Opera

In Two Acts

By

Sri Ayudhya

Music selected by Author"

จากข้อความดังกล่าว ทำให้ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสนพระทัยกับละครเรื่องนี้มาก จนถึงขั้นทรงพระกรุณาเขียนข้อความในสูจิบัตรด้วยพระองค์เอง ซึ่งนอกจากนี้แล้วจากการศึกษายังพบว่าละครเรื่องวิวาห์พระสมุทรได้จัดแสดง ณ โรงโขนหลวงอีก ถึง 2 ครั้ง คือในวันที่ 11 และ 18 ธันวาคม 2463 ซึ่งทั้ง 2 ครั้งนั้น จัดแสดงโดยคณะศรีอยุธยาธรรม์เช่นเดิม จึงน่าจะเป็นไปได้ว่าพระนางเธอฯ จะทรงร่วมแสดงด้วยตลอดทั้ง 2 ครั้ง ทั้งนี้ ผู้วิจัยใคร่ขออ้างถึงบันทึกในราชกิจจานุเบกษาถึงการแสดงทั้ง 2 ครั้ง ดังนี้

"ข่าวในพระราชสำนัก

วันเสาร์ที่ 11 ธันวาคม พระพุทธศักราช 2463

เวลาค่ำพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยพระวรกัญญาพทานพระองค์เจ้าวัลลภาเทวี เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งยังโรงโขนหลวงทอดพระเนตรละครพูด สลับลำเรื่องวิวาห์พระสมุทร ของศรีอยุธยา ซึ่งดอกเตอร์วิลเฟรดทอร์นลี แปลเป็นภาษาอังกฤษ และนายเอ.อี. โบมอนต์ คิดดนตรี เฉพาะเรื่องเงินที่เก็บได้จะได้ส่งอุดหนุนโรงพยาบาลวชิระและกรุงเทพฯ เนอร์ซิงโฮม แห่งละเท่ากัน..."³⁵

และอีกครั้ง ในวันที่ 18 ธันวาคม 2463 ดังนี้ "ข่าวในพระราชสำนัก วันเสาร์ที่ 18 ธันวาคม พระพุทธศักราช 2463 วันนี้เวลาค่ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งยังโรงโขนหลวง ทอดพระเนตรละครพูดสลับลำเรื่องวิวาห์พระสมุทรเป็นภาษาอังกฤษ..."³⁶

³⁵ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 37 หน้า 3047.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3132.

จากข้อมูลข้างต้น หากพระนางเธอฯ ทรงร่วมแสดงด้วยจริง ย่อมแสดงให้เห็นว่าถึงแม้ละครที่ทรงแสดงนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงร่วมแสดงด้วย แต่ก็ทรงเสด็จทอดพระเนตร มิได้ทรงละเลยการแสดงของคณะศรีอยุธยาและพระนางเธอลักษมีลาวัณเลย

6. ละครเรื่องหลวงจำเนียรเดินทาง

ละครเรื่องนี้ผู้วิจัยไม่พบหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรที่กล่าวถึงการแสดงละครเรื่องหลวงจำเนียรเดินทางของพระนางเธอลักษมีลาวัณเลย หากแต่ที่จะได้กล่าวถึงนี้ ก็เนื่องด้วยผู้วิจัย พบภาพถ่ายการแสดงละครเรื่องหลวงจำเนียรเดินทาง ซึ่งปรากฏ พระนางเธอลักษมีลาวัณในภาพ จึงจะได้นำเสนอดังนี้

ภาพที่ 15

หลวงจำเนียรเดินทาง

อธิบายภาพ : จากภาพนับจากทางซ้ายมือ พระนางเธอลักษมีลาวัณ ประทับอยู่องค์ที่ 3

ที่มา : บุคคลสำคัญของไทยที่โลกยกย่อง (2544), หน้า 116.

ภาพที่ 16

หลวงจำเนียรเดินทาง

อธิบายภาพ : พระนางเธอลักษมีลาวัณประทับนั่งอยู่ตรงกลาง
ที่มา : บุคคลสำคัญของไทยที่โลกยกย่อง (2544), หน้า 117.

ละครที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำกับหรือทรงร่วมแสดง โดยมากจะพบว่านักแสดงแต่ละท่านจะมีนามแฝงต่าง ๆ กันไป คนหนึ่ง ๆ นอกเหนือจากจะรับบทเป็นตัวละครตัวใดแล้ว ยังมีชื่อในสูจิบัตรที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงตั้งให้อีก หลายชื่อ ซึ่งพระนางเธอลักษมีลาวัณก็เช่นเดียวกัน ชื่อที่ทรงได้รับพระราชทานในการแสดงเท่าที่พบ คือ นางสาวตี๋ ผิงงาม³⁷ และ นางงาม ณ กรุงเทพฯ³⁸

³⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ละครพูดเรื่องหัวใจนักกรบ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512), (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงกิมไล้ สุธรรมมนตรี 15 ตุลาคม พ.ศ.2512), หน้า (1).

³⁸ ลาวัณ ไชตามระ. รักแรกของรัชกาลที่ 6 (กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2523), หน้า 75.

ละครที่พระนางเธอลักษมีลาวัณทรงแสดงนั้นมีผู้กล่าวว่า "...ทรงแสดงด้วยความสามารถเป็นที่สบพระราชอัธยาศัยและเป็นที่ยอมรับสรรเสริญจากบรรดาผู้ชมละครยุคนั้น..."³⁹ ทั้งนี้ การที่ทรงมีพระปรีชาสามารถในด้านการแสดงเช่นนี้ คงปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นเพราะทรงสืบเชื้อสาย ศิลปินทั้งจากพระบิดาคือกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และเจ้าย่าคือเจ้าจอมมารดาเขียน อีกทั้งยัง ได้ทรงสัมผัสกับการละครมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ประจวบกับการที่ได้ใกล้ชิดติดตามพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทอดพระเนตรงานแสดงต่างๆ ซึ่งครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระกรุณา พระราชทานงานเลี้ยง ฉลองวันประสูติของพระนางเธอลักษมีลาวัณ และในงานนั้น มีการแสดงละครพูด เรื่องสร้อยคอไข่มุก แสดงถวายทอดพระเนตรด้วย จากการศึกษาชั้นพบหลักฐานในราชกิจจานุเบกษาดังนี้

"ข่าวในพระราชสำนัก

พระราชวังบางปะอิน

วันจันทร์ ที่ 4 กรกฎาคม พระพุทธศักราช 2464

เมื่อเย็นวันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานเลี้ยงแก่พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการ ในวันตรงกับวันประสูติพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมีลาวัณ เมื่อเสร็จการเลี้ยงแล้ว มีละครพูดเรื่อง "สร้อยคอไข่มุก"..."⁴⁰

และอีกครั้งหนึ่งนั้น พระนางเธอฯ เคยตามเสด็จพระราชดำเนินไปชมละครภาษาอังกฤษที่โรงเรียนราชินี เรื่อง Queen Anne Of Toffee Town ซึ่งพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (รื่น ศยามานนท์) เป็นผู้ฝึกซ้อมละครเรื่องนี้ หม่อมหลวงดุชฎีมาลา ทรงแสดงเป็น Queen Anne ตัวเอกของเรื่อง ดังนี้เอง ละครที่ทรงร่วมแสดง และการแสดงที่ทรงทอดพระเนตรได้กลายเป็นประสบการณ์จากการเรียนรู้สั่งสมเป็นประสบการณ์ของพระนางเธอลักษมีลาวัณ จึงส่งผลต่อผลงานการแสดงละครของคณะปรีดาลัย ดังจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

³⁹ คณะศิลปิน, พระนิพนธ์บทละครของปีทมะ (กรุงเทพฯ : สุรัสวดีการพิมพ์, 2504), หน้า ก.

⁴⁰ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 38, หน้า 957.

2.2.2 ผลงานทางด้านการประพันธ์

นอกจากพระนางเธอลักษมีลาวัณจะทรงมีพระปรีชาทางการแสดงละครแล้วยังทรงเป็นนักกวีนิพนธ์อีกด้วย ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นถึงการไปประทับอยู่กับสมเด็จพระปิตุฉาเจ้าสุทุมลามาตย์มรศรี ได้ทรงศึกษาทั้งพระอักษรไทยและวรรณคดีที่มีคุณค่า นอกจากนี้ภายหลังจากที่เสด็จมาประทับ ณ วังวรารณดังเดิมแล้ว ยังได้ทรงศึกษาพระอักษรเพิ่มเติมอีกทั้งภาษาอังกฤษ และภาษาฝรั่งเศส ซึ่งต่อมาทรงพระนิพนธ์สิ่งต่างๆ มากมาย ทั้งบทกวี บทละคร นวนิยาย และหนังสือแปลอีกหลายเรื่อง ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่างานพระนิพนธ์ของพระองค์ทุกประเภทมีความสำคัญยิ่งที่ควรจะบันทึกไว้ ดังนั้นจึงจะได้รวบรวมเอางานพระนิพนธ์ ของพระองค์มาบันทึกไว้ ณ ที่นี้ด้วย ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์ไว้ดังนี้

1. งานพระนิพนธ์โคลงกลอน

จากการศึกษาพบว่าผลงานพระนิพนธ์โคลงกลอนของพระนางเธอฯ มีมากมาย ทั้งนี้ ผู้ศึกษาใคร่ขอยกข้อความของพระองค์ทรงตรัสเล่าเหตุการณ์ที่ทรงเริ่มการประพันธ์เป็นครั้งแรกมาไว้ดังนี้

“...ที่นี้ข้าพเจ้าจะขอเล่าว่า เพราะเหตุใดข้าพเจ้าจึงได้เขียนคำกลอนขึ้นมา คือเมื่อวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ข้าพเจ้ายังเป็นหม่อมเจ้าหญิงอยู่ เสด็จพ่อได้ทรงทำกลองบุหงาเป็นรูปหัวใจและมีกลอนสลักรอบกลองบุหงาเพื่อให้ข้าพเจ้าทูลเกล้าถวาย กลอนนั้นว่าดังนี้

กลองบุหงาของข้าบาทศรี

ลักษมีลาวัณพรรษา

ขอฝากชีวาตย์ถวายบาทมุสิก

สมเด็จพระรามาธิบดินทร์

วันเฉลิมพระชนม์มงคลฤกษ์
 โดยบานเบิกขึ้นชมสมถวิล
 พึ่งพระกรุณาอยู่อาจิน
 ขอพระภิญโญเย็นเจริญเอย

เสด็จพ่อรับสั่งให้หาข้าพเจ้าเข้าไปดู ข้าพเจ้าชักกลุ่มจึงออกมาพบกับเจ้าพี่องค์
 หนึ่งว่า “ดูซิป่าป่าเกิดเขียนฝากชีวิตชีวาขึ้นมาแล้ว ทำไมจึงไม่ให้ฉันเขียนเองนะ” เจ้า
 พี่รับสั่งว่า “หน้อยแน่ะ อดดี ตัวจะเขียนกลอนได้หรือ” ข้าพเจ้าก็เลยเถียงว่าได้แน่
 แล้วก็พูดออกมาเลย

“กล่องบุหงาของข้าบาทศรี
 ลักษณะมีลาวันมันถวาย
 ให้พระทรงเลี้ยงเล่นเหมือนเช่นควาย
 พอคล้ำๆ อ้ายจันทร์ฉันชอบเอย”

นี่แน่ะกลอนบทแรกของข้าพเจ้าละ เมื่อเจ้าพี่ได้ฟังก็ทรงสรรวลและว่า “กลอนพา
 ไป กลอนลิเก” แล้วเจ้าพี่ก็นำไปเล่าถวายเสด็จพ่อๆ รับสั่งว่า “กลอนตลก แต่พยายาม
 จะต่อไปจะดีก็ต้องไม่ทิ้งแถวซีเจ้าแบนก็เขียนสักว่าได้” “เจ้าแบนคือตาของมารดา
 ข้าพเจ้าแล้วต่างก็ท่องกลอนของข้าพเจ้าสู้กันฟังต่อไปจนทรงรู้ถึงพระมงกุฎมีพระราช
 ดำรัสถามว่า “ทำไม อ้ายจันทร์ดียังไงถึงชอบเป็น” ข้าพเจ้าก็กราบทูลว่า “ดีที่รับราช
 การต่างๆ ไม่มีหวังถูกกริ้ว”

อ้ายจันทร์นี้ คือพระยาอนุศาสน์จิตรกร ที่ข้าพเจ้าใส่ลงไปในกลอนก็เพราะเคย
 ได้ยินทรงเรียกอยู่บ่อยๆ...⁴¹

⁴¹ อรสม สุทธิสาคร, “ความรักของเอกอัครศิลปินและเจ้าหญิงนักประพันธ์ พระมงกุฎเกล้า
 เจ้าอยู่หัวและพระนางเธอลักษมีลาวัณ,” สยามอารยะ 1 (ตุลาคม 2535) : 127-128.

จากหลักฐานข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นการประพันธ์ของพระนางเธอฯ ซึ่งในเวลาต่อมาได้ทรงประพันธ์บทกลอนถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอยู่ เป็นเนืองๆ อาทิ บทประพันธ์ที่ทรงตอบพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ทรงพระราชทานโคลงกลอนพระราชนิพนธ์ พร้อมพระบรมฉายาลักษณ์ ซึ่งมีพระราชหัตถเลขาจารึกไว้ว่า “ให้แม่ตีว พร้อมด้วยดวงจิต และขอฝากชีวิตและความสุขไว้ด้วย”⁴² พระนางเธอลักษมีลาวัณย์ทรงตอบเป็นบทกลอนว่า

“อันพระองค์ทรงฝากพระชีพไว้	หม่อมฉันขอรับใส่ในดวงจิต
อีกทรงฝากความสุขทุกชนิด	ขอถวายไม่คิดขัดจ้านง
อะไรเป็นความสุขสรวนรับสั่ง	จะถวายได้ดังประสงค์
ขอแต่เพียงทรงเลี้ยงให้เที่ยงตรง	อย่าผลักส่งเข้าขังวังหลวงเลย” ⁴³

บทพระนิพนธ์ของพระนางเธอลักษมีลาวัณย์ ยังมีอีกมากมาย ซึ่งส่วนหนึ่งได้จัดพิมพ์เผยแพร่ เนื่องในงานสมายุมงคล ครบ 5 รอบ ของพระองค์เมื่อ ปี พ.ศ. 2503 และในลักษมีอนุสรณ์ ซึ่งจัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์แม่บ้านการเรือน เมื่อปี 2504 ทั้งนี้ผู้วิจัย ได้รวบรวมบทพระนิพนธ์โคลงกลอนของพระองค์ไว้ในภาคผนวก จ หน้า 178 อีกด้วย

2. งานพระนิพนธ์บทละคร

จากการศึกษาพบว่า บทละครต่างๆ ที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นนั้น เป็นละครเรื่องสั้นๆ จบในตอน ซึ่งบทละครต่างๆ ได้นำมาใช้ในการแสดงของคณะละครปริตาลัยของพระองค์ในเวลาต่อมา บทละครที่พบ มีทั้งเรื่องที่น่ามาจากนิทานที่มีอยู่แล้วมาสร้างเป็นบทละครและบทละครที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นใหม่ ซึ่งเท่าที่พบนั้น มี 2 แนวคือ บทละครแนวชีวิตจริงและแนวสร้างสรรค์แฟนตาซี ซึ่งมีเรื่องต่างๆ ดังนี้

⁴² หอฉิ่งอันเป็นที่รักของพระเจ้าแผ่นดินและพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : บริษัทสยามธุรกิจและการตลาดจำกัด, 2538), หน้า 54.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

2.1 ละครเรื่อง ซิลเดอริลลา

เป็นวิจิตรทัศน์ ละครแนวสร้างสรรค์แฟนตาซี เป็นเรื่องที่น่าทาน มาสร้างเป็นบทละคร เนื้อหาของเรื่องอิงจากนิทานเรื่องซิลเดอริลลา คือ เด็กสาวชื่อซิลเดอริลลาถูกแม่เลี้ยงก่อกวนเลี้ยงดูอย่างคนรับใช้ จนกระทั่งวันหนึ่งมีงานเลี้ยงเต้นรำในวัง โดยการช่วยเหลือของเทพธิดา ทำให้ซิลเดอริลลา ได้ไปร่วมงานเต้นรำ จนทำให้ได้พบและได้เต้นรำกับเจ้าชาย หากแต่ต้องกลับบ้านก่อนเที่ยงคืน ด้วยความรีบร้อนขณะวิ่งกลับบ้านให้ทันเวลา เธอจึงทำรองเท้าแก้วหลุดไว้ข้างหนึ่ง เป็นเหตุให้เจ้าชายต้องออกตามหา และพบกับซิลเดอริลลาในที่สุด

ละครเรื่องนี้ มีฉากทั้งหมด 4 ฉาก ซึ่งในแต่ละฉากที่ทรงแบ่งไว้ นั้น พระนางเธอฯ ได้ทรงกำหนด อุปกรณ์ประกอบฉาก และตำแหน่งในการจัดวางไว้โดยละเอียด ฉากต่างๆ ในเรื่องมีดังนี้

ฉากที่ 1 ฉากบ้านซิลเดอริลลา (เป็นฉากเวลาบ่าย 16:00 น.) พระองค์ทรงกำหนดการจัดฉากไว้ดังนี้ "...ห้องนั่งเล่นบ้านซิลเดอริลลา มีประตูด้านขวา 1 บาน เป็นห้องของลูกสาวคนใหญ่ ด้านซ้าย 1 บาน เป็นห้องของลูกสาวคนเล็ก ด้านหลังเวทีครึ่ง 1 เป็นห้องมีประตูเป็นห้องพ่อแม่ อีกครึ่งหนึ่งเป็นหน้ามุข ยื่นออกไปถึงถนน ถนนหลังใช้มานาน..."⁴⁴

ฉากที่ 2 ฉากห้องโถงของห้องพระโรง (เป็นฉากเวลากลางคืน) มีเฉลียงและบันไดลงมาในห้อง บนเฉลียงมีเก้าอี้ยาว 1 ตัว

ฉากที่ 3 ฉากป่ารอบพระราชฐาน (เป็นเวลา 24:00 น.)

ฉากที่ 4 ฉากบ้าน ซิลเดอริลลา ใช้ฉากเดียวกับฉากที่หนึ่ง

นอกจากนี้ ยังทรงกำหนด นักแสดง ต่างๆ ดังนี้

- 1) พ่อ
- 2) แม่
- 3) ลูกสาวคนใหญ่
- 4) ลูกสาวคนเล็ก
- 5) ซิลเดอริลลา
- 6) เจ้าชาย
- 7) สมุหราชมนเทียร

⁴⁴ ปัทมะ, วิจิตรทัศน์ ซิลเดอริลลา (ม.ป.ท. : ม.ป.พ. ม.ป.ป.), หน้า 1.

- 8) ก๊อดมาเดอรั
- 9) องครักษ์ 3 คน
- 10) มหาดเล็ก 3 คน
- 11) แหกหญิง 3 คน
- 12) ทหารเตร
- 13) ผู้ร่วมงานหญิง – ชาย และหมู่ระบำซึ่งมาในงาน

2.2 ละครเรื่องหาเหตุหึ่ง

เป็นละครแนวชีวิตจริงที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับผู้หญิงซึ่งหนึ่งคนหนึ่ง ซึ่งมีสามีเป็นหมอ และมีนิสัยเจ้าชู้ จึงทำให้เธอต้องคอยจับผิดสามีอยู่ตลอดเวลา แม้แต่กับคนที่เป็หญิงชรา บทละครเรื่องนี้ มีฉากเดียว ในฉากแบ่งเป็นส่วนต่างๆ ดังที่พระองค์ทรงกำหนดไว้ดังนี้ “...ห้องนั่งเล่นมีทางออกสามทาง ประตูด้านขวาเข้าในห้องตรวจโรค ประตูซ้ายเข้าในเรือน ประตูหลังออกนอกบ้าน มีโต๊ะ เก้าอี้ ตู้จัดพองาม...”⁴⁵

ตัวละครในเรื่อง มีทั้งหมด 4 คน พระองค์ทรงกำหนด ชื่อ – นามสกุล

- 1) โชคชัย ชัยเสน
- 2) ยาใจ ชัยเสน
- 3) พอลจิต พงษ์สิริ
- 4) เอ็ม คงสุข

นอกจากบทละครเรื่องหาเหตุหึ่งจะได้เปิดการแสดงในนามคณะปรีดาลัยของพระนางเธอฯ แล้ว เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2504 คณะศิลปินศิษย์ปรีดาลัย ได้นำบทละครพระนิพนธ์เรื่องหาเหตุหึ่งนี้ จัดแสดงแพร่ภาพทางทีวีช่อง 4⁴⁶ บางขุนพรหมอีกด้วย

⁴⁵ พระนิพนธ์บทละครของปีทมะ (กรุงเทพฯ : สุวีสน์การพิมพ์, 2504), หน้า 1.

⁴⁶ ประกาศ วัชรภรณ์. ทำเนียบนักประพันธ์ (กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2532), หน้า 158.

2.3 ละครเรื่อง เบอรัท

เป็นละครเรื่องสั้นแนวชีวิตจริงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับ ภรรยาที่กำลังจับผิดสามี จนพบว่า ทั้งสามีและเพื่อนของสามีรวมหัวกันโกหกตน จึงอยากจะพิสูจน์ว่าในโลกนี้ จะมีผู้ชายที่ไม่พูดโกหกบ้างหรือไม่ และในที่สุดก็ได้พบว่าแม้แต่ผู้ชายที่ถือศีล ก็ยังโกหกเธอ เป็นคนที่หก

ฉากของละครเรื่องนี้ มีเพียงฉากเดียว ซึ่งพระนางเธอฯ ได้กำหนดการจัดฉากไว้ดังนี้
 "...ห้องนั่งเล่นในบ้านนายวิชัย ประตูซ้ายทางเข้าออกห้องรับประทานอาหาร ประตูขวาทางเข้าออกห้องนอนและห้องแต่งตัว ประตูหลังทางเข้าออกทางหน้าบ้าน หน้าต่างหลังถัดประตูหลังไปทางขวาเวที..."⁴⁷

ตัวละครในเรื่องทั้งหมดมี 5 คน ดังนี้

- 1) นางสุภา ประสิทธิ์ชัย
- 2) นายวิชัย ประสิทธิ์ชัย
- 3) นางสาวจำปี สันติสุข
- 4) นายคร้าม ฐปไทย
- 5) นางผกา กลีบทอง

2.4 ละครเรื่องปริศนาลัย อีอน พาเวด

เป็นละครเรื่องยาวแนวสร้างสรรค์แฟนตาซีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับคนบ้าที่มีอาการประสาทหลอน โดยนำเสนอให้นักแสดงในเรื่องตกรอก พบเหตุการณ์การทำผิดต่างๆ ของผู้ที่ตกรอก และได้ขึ้นสวรรค์ ได้พบนางฟ้า เทวดามากมาย

ละครเรื่องนี้ พระนางเธอฯ ทรงแบ่งเนื้อเรื่องเป็น 3 องก์ แต่จากการศึกษาพบว่า มีบันทึกไว้เพียง 2 องก์ คือ องก์ 2 และองก์ 3 ทั้งนี้ ทรงฉากต่างๆ ไว้ ดังนี้

องก์ 2 มี 3 ฉาก คือ

ฉาก 1 โรงพยาบาลคนวิกลจริต

ฉาก 2 ห้องพระโรงของแม่นางมฤตยู

⁴⁷ พระนิพนธ์บทละครของปีทมะ (กรุงเทพฯ : สุริสน์การพิมพ์, 2504), หน้า 13.

ฉาก 3 ฉากนรก

องค์ 3 มี 3 ฉาก คือ

ฉาก 1 สวรรค์ตอนต้น

ฉาก 2 สวรรค์ตอน 2

ฉาก 3 วิมานพระวิศณุกรรม

ตัวละครในเรื่อง มีทั้งหมดประมาณ 35 คน ดังนี้

- 1) นายแจ่ม
- 2) นายบำรุง
- 3) บุรุษพยาบาล 2 คน
- 4) นายแพทย์
- 5) นางพยาบาล
- 6) ยมทูต
- 7) ระบายหญิง - ชาย
- 8) แม่นางมฤตยู
- 9) ชายหนุ่ม
- 10) นักร้อง
- 11) ยมพบาล
- 12) ลูกคู่หญิง - ชาย
- 13) ผีคน 4 คน
- 14) อีเปื้อ
- 15) รามสูร
- 16) เมขลา
- 17) กิณนร 6 คน
- 18) นางฟ้า 6 คน
- 19) พระวิศณุกรรม
- 20) เทวทูต 2 คน

2.5 ละครเรื่องจูบเป็นพิษ

เป็นละครเรื่องสั้น แนวชีวิตจริง ซึ่งคุณมนิต คเนจร ณ อยุธยา กล่าวเกี่ยวกับละครเรื่องนี้ว่า "... เป็นละครเรื่องสั้น ๆ ที่ออกแนวตลก เรื่องของเจ้านายที่เจ้าชู้ไปจูบคนใช้ที่กำลังเป็นหวัดมา จึงถูกจับได้ว่าแอบลักลอบเป็นคู่รักกัน"⁴⁸ ซึ่งจากการศึกษาไม่พบหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร เกี่ยวกับละครเรื่องจูบเป็นพิษนี้เลย

2.6 ละครเรื่องผี

เป็นละครเรื่องสั้น ซึ่งหม่อมปริม บุนนาค เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า "...พระนางเธอฯ ทรงนำนิยายของเสด็จพระองค์ชายใหญ่ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล) มาทำเป็นบทละคร ไปแสดงที่เฉลิมกรุง..."⁴⁹ ทั้งนี้ จากการศึกษาค้นคว้าหลักฐานและคำอ้างอิงใดที่กล่าวถึงละครเรื่องผี ของพระนางเธอฯ อีกเลย

3. งานพระนิพนธ์นวนิยาย

นอกจากบทละครที่ทรงพระนิพนธ์แล้ว พระนางเธอฯ ยังทรงพระนิพนธ์นวนิยายไว้อีกหลายเรื่อง ทั้งที่เป็นเรื่องแปล และที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเอง ทั้งนี้ ทรงใช้นามปากกาว่า ปัทมา ซึ่งเท่าที่พบ มีทั้งหมด 7 เรื่อง ได้แก่ ชีวิตหวาน, โชคเชื่อมชีวิต, ภัยรักของจันจุลา, ยั่วรัก, รักที่ถูกรังแก, เรือนใจที่ไร้ค่าและเสื่อมเสียงบาป ทั้งนี้ผู้วิจัยพบนวนิยายเพียง 4 เรื่อง ที่ตีพิมพ์เผยแพร่และจัดจำหน่าย โดยผู้วิจัยได้รวบรวมไว้ดังนี้

3.1 ยั่วรัก

เป็นนวนิยายที่ทรงแปลจากภาษาอังกฤษ เรื่อง 'His Hour' จัดพิมพ์และวางจำหน่ายในปี 2469 ไม่ปรากฏว่าพิมพ์ที่สำนักพิมพ์ใด แต่อย่างไรก็ดี ยั่วรักนี้ ถือเป็นนวนิยายเรื่องแรกที่ทรงแปลและพิมพ์จำหน่าย โดยใช้นามปากกาว่า "ปัทมา" นัยนี้ ผู้วิจัยใคร่ขออัญเชิญข้อความบางส่วนที่ปรากฏอยู่ในคำนำนวนิยายแปลเรื่องยั่วรักนี้ มาบันทึกไว้พอให้เห็นความเป็นมาของ "ยั่วรัก" ในนามปากกา ของ "ปัทมา" ไว้ดังนี้

⁴⁸ สัมภาษณ์ มนิต คเนจร ณ อยุธยา, 22 กันยายน 2544.

⁴⁹ สัมภาษณ์ ปริม บุนนาค, 19 กันยายน 2544

“...เหตุที่ข้าพเจ้าจะเกิดแปลหนังสือเรื่อง “ยั่วรัก” นี้ขึ้น (เมื่อสี่สิบปีที่แล้วมา) ก็เพราะในสำนักของข้าพเจ้าได้มีทั้งสตรีทั้งสาวและเด็กอยู่ด้วยมากมาย ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงได้จัดหาครุมาสอนดนตรีและหนังสือให้เขาเหล่านั้นส่วนการเย็บปักถักร้อยนั้นได้จัดทำกันเป็นประจำอยู่เสมอ มีหลายคนที่ชอบแต่งหนังสือ ทำคล้ายหนังสือพิมพ์ เขาเขียนเรื่องสั้นๆ ความเห็นและมีข่าวแล้วแลงสู้กันอ่าน เมื่อข้าพเจ้าได้เห็นก็เกิดสนุกขึ้นมาจึงแปลหนังสือ ‘His Hour’ ซึ่งกำลังอ่านอยู่ เมื่อแปลเสร็จแล้วยังมิได้ตรวจแก้ พวกเด็กๆ ขอบอ่าน และแย่งกันอ่านเขาชอบกันมากขอให้พิมพ์เป็นเล่ม ข้าพเจ้าจึงสั่งให้ไปพิมพ์มาสักร้อยเล่ม แต่ที่โรงพิมพ์ส่งราคามาแพงมาก เขาว่าถ้าพิมพ์พันเล่มจะลดราคาลงได้มากมาย ข้าพเจ้าก็เลยตกลงพิมพ์พันเล่ม ...เมื่อพิมพ์เสร็จส่งมาถึงข้าพเจ้าๆ ก็ได้แจกกันในหมู่เพื่อนและเด็กๆ ที่อยู่ด้วยแต่หนังสือก็ยังคงเหลืออยู่มากจึงมีผู้เสนอให้นำออกจำหน่ายเพื่อจะได้เงินค่าพิมพ์ข้าพเจ้าเห็นว่าดีเพราะมิฉะนั้นก็จะสูญไปเปล่าๆ หนังสือเรื่อง “ยั่วรัก” จึงได้ออกวางตลาดเมื่อ พ.ศ.2469 โดยข้าพเจ้าใช้นามปากกาว่า “ปัทมะ” หนังสือก็ขายดี และทราบว่ามีผู้พอใจแล้วเขาอยากจะทำทราบว่าใครเป็นปัทมะ ต่างก็คอยจะอ่านเรื่องอื่นอีกต่อไป ...”⁵⁰

3.2 ชีวิตหวม

จัดพิมพ์ขึ้นใน พ.ศ.2495 มีความยาว 614 หน้า พิมพ์ทั้งหมด 2 ครั้ง
จำหน่ายในราคาเล่มละ 22 บาท โดยสำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ ทรงใช้นามปากกาว่าพระนางลักษมีลาวัณ เป็นนวนิยายแปลแต่ไม่ปรากฏว่าทรงแปลจากเรื่องใดของนักเขียนท่านใด อย่างไรก็ตามก็ผู้วิจัยได้พบคำนำของสำนักพิมพ์ถึงนวนิยายเรื่องชีวิตหวมที่น่าสนใจ ดังนี้ “...เมื่อได้อ่านเรื่อง ‘ชีวิตหวม’ แล้วท่านผู้อ่านจะเห็นได้ ไม่แต่วิธีการถอดความออกเป็นภาษาไทยได้อย่างดีเลิศแล้ว พระองค์ท่านยังทรงลำดับศัพท์ภาษาไว้อย่างเหมาะสมกลมกลืนกัน ที่เป็นพิเศษยิ่งไปกว่านั้นคือ การร้อยกรองบางตอนของเรื่องออกมาเป็นบทกลอน ซึ่งไพเราะจับใจยิ่งนัก...”⁵¹ ชีวิตหวมนี้มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับหญิงสาว ชื่อพระวงศ์คนหนึ่ง ชื่อแอมโบรซิน เธอเติบโตมาจากการเลี้ยงดูของย่า ออกจากวังอันสุข

⁵⁰ อ้างถึงใน ประกาศ วัชรภรณ์. ทำเนียบนักประพันธ์ (กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2532), หน้า 161.

⁵¹ พระนางเธอลักษมีลาวัณ. ชีวิตหวม (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2495), หน้า ค.

สบายมาอยู่กระท่อมเล็กๆ ตั้งแต่ยังเด็ก ต่อสู้ความยากลำบากของชีวิตด้วยความหยิ่งโง่ ตามคำสั่งสอนของผู้เป็นย่าและแล้วเมื่อเธอโตขึ้นได้รู้จักความรักเธอก็พบว่าความรัก ทำให้ความหยิ่งโง่ทงตนหมดอำนาจลง

3.3 เรือนใจที่ไร้ค่า

จัดพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ.2496 มีความยาว 533 หน้า พิมพ์จำหน่ายในราคาเล่มละ 22 บาท โดยสำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ ทรงใช้นามปากกาว่า พระนางเธอลักษมีลาวัณ ซึ่งเป็นนวนิยายเรื่องแรก ที่ทรงเขียนเป็นเรื่องราวแบบไทย ดังคำนำในหนังสือได้กล่าวถึง เรือนใจที่ไร้ค่าไว้ดังนี้

"...เรือนใจที่ไร้ค่า นับเป็นเรื่องแรก ที่พระนางเธอลักษมีลาวัณ ได้ทรงนิพนธ์เป็นเค้าโครงทำนอง แบบไทย – ไทย เพราะเรื่องก่อน ๆ เช่น ยั่วรัก และ ชีวิตหวนวนั้น พระนางได้ประทานไปในแบบทำนองฝรั่งตลอดจนกระทั่งชื่อบุคคล ล้วนไปในทางฝรั่ง ๆ ในบ้านผู้ดีภูมิประเทศชนบทฟ้าเมืองไทย ในกรุงเทพฯ รวมทั้งการสังคม ในแบบของไทยเราทั้งสิ้น...

...เรือนใจที่ไร้ค่านี้นี้ พระนางได้ทรงนิพนธ์ ในแนวรัก-รันทด - อันร้อนแรงในกรอบประเพณี ในระหว่างสังคมผู้ดี และผู้ดีจัด ประกอบไปด้วยบทบาททาสของค้ำ..คม และเป็นคติฝรั่งพร้อมด้วยข้อคิดของบุคคลในเรื่อง อันแสดงออกมาโดยละเอียดซึ่งความรู้สึก จนอาจทำให้ผู้อ่านได้ซาบซึ้ง และเคลิบเคลิ้มไปด้วยตลอดเรื่อง"⁵²

เรือนใจที่ไร้ค่า เป็นเรื่องราวของดิลกาหญิงสาวที่ได้พบกับที่ว้าเหว่ ในชีวิตสมรส กับชายสูงอายุ ทั้งๆ ที่เธอยังไม่รู้ว่าความรักเป็นอย่างไร และเมื่อเธอได้พบกับรักแท้เข้า ความทุกข์ทรมานในชีวิตก็ได้เกิดขึ้นอย่างรุนแรง เรื่องจบลงด้วยการตายจากไปของสามี ผู้เป็นเรือนใจที่ไร้ค่าในความรู้สึกของเธอ และด้วยความนิยมต่อนวนิยายเรื่องนี้ เรือนใจที่ไร้ค่า ภาคพิเศษ ถูกตีพิมพ์ขึ้นในปีเดียวกัน มีความยาว 480 หน้า จำหน่ายในราคาเล่มละ 25 บาท เป็นเรื่องราวต่อเนื่องกับเรื่องแรก ซึ่งแทนที่ดิลกาจะได้พบกับความสุขสมหวังในชีวิตความรัก เธอกลับต้องมาพบว่า คนรักของเธอเป็นผู้ไม่มี ความมั่นคง ดังนั้นความเชื่อมั่นในความรักของเธอนำไปสู่การสูญเสียชายที่เธอรักไป

⁵² พระนางเธอลักษมีลาวัณ, *ชีวิตหวนวน*, (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2495), หน้า ก – ข.

จากการศึกษาพบว่า เรือนใจที่ไร้ค่านี้ ถูกตีพิมพ์ขึ้นถึงสองครั้ง ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน และได้ทรงนิพนธ์ต่อจนจบตามคำเรียกร้องของประชาชนผู้นิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาคพิเศษ (ภาคสอง) ก็ถูกตีพิมพ์ถึง 2 ครั้งเช่นกัน และการที่เรือนใจที่ไร้ค่า ถูกตีพิมพ์ขึ้นเป็นภาคพิเศษ อีกทั้งราคาสูงชันกว่าฉบับแรก 3 บาทนี้ แสดงให้เห็นว่า นวนิยายที่ทรงนิพนธ์ เป็นที่นิยม และได้รับการยอมรับจากผู้อ่านในสมัยนั้นเป็นอย่างดีทีเดียว

3.4 โชคเชื่อมชีวิต

จัดพิมพ์ขึ้น ในพ.ศ. 2499 ความยาวเล่มจบ จำนวนทั้งหมด 1,512 หน้า ทรงให้นามปากกาว่า พระนางเธอลักษมีลาวัณ พิมพ์จำหน่ายในราคา 30 บาท โดยสำนักพิมพ์คลังวิทยา เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มี รัก โลก โกรธ หลง ทำให้มนุษย์ทุกคนต้องไขว่คว้า สิ่งต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง และในตอนท้ายของเรื่องก็ได้ให้คติสอนใจว่า ให้ช่วยกันสร้างชีวิตดี ดูแลจิตใจของตนเอง ไม่ให้หลงไปกับความโลภ โกรธ หลง ในสิ่งลวงตาต่าง ๆ

3.5 เสื่อมเสียงบาป

จัดพิมพ์ขึ้นใน พ.ศ. 2496 โดยบริษัทผดุงศิริ แผนการพิมพ์ ทั้งนี้นวนิยายเรื่องนี้ผู้วิจัยไม่พบรูปเล่มพบแต่เพียงชื่อหนังสือเท่านั้น

จากการศึกษาแนวนวนิยายที่พบส่วนใหญ่ เป็นนวนิยายแนวชีวิต ทั้งเรื่องเกี่ยวกับชนชั้นเกียรตินิยม ชีวิตความรัก และการดำรงอยู่ในสังคม ซึ่งแต่ละเรื่องทั้งหมดนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองที่เกี่ยวกับชีวิตของพระนางเธอลักษมีลาวัณได้อีกแนวทางหนึ่งด้วย

2.2.3 ผลงานทางด้านกรำกับการแสดง

ในหัวข้อเกี่ยวกับการกำกับการแสดงนี้ หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ วรวรรณ เล่าว่า "ในสมัยที่ทรงประทับอยู่ ตำนานกษัตริย์ในดุสิตนั้น ทรงโปรดที่จะให้ข้าหลวงเล่นละครกันท่านจะทำเองหมดทุกอย่าง คอยดูแลกำกับการแสดง ถึงแม้ว่าจะเป็นละครเล่นกันเล่นๆ ในวังแต่ก็ทรงทำด้วยความตั้งใจ" ⁵³ ดังนั้นแล้ว หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้วนั้น พระนางเธอลักษมีลาวัณทรงตั้งคณะละครขึ้นและทรงกำกับการแสดงด้วยพระองค์เอง ซึ่งคุณมนิต

⁵³ สัมภาษณ์ หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ วรวรรณ, 29 ตุลาคม 2545.

คเนจร ณ อยุธยา กล่าวว่า "ตอนทำคณะขึ้นมาใหม่ๆ ไม่ค่อยมีใครมาช่วยเท่าไร เพราะทรงทำเอง เขียนบทเอง ซ้อมเอง กำกับทุกอย่างเอง เรามีหน้าที่แสดงก็แสดงไป เสด็จท่านจะคอยดูด้วยความใกล้ชิดตลอด"⁵⁴

เนื่องจาก ผลงานด้านการกำกับการแสดง เป็นผลงานโดยตรงของคณะปรีดาลัยในการกำกับของพระนางเธอลักษมีลาวัณ และในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เป็นวิทยานิพนธ์ที่รวบรวมการแสดงของคณะปรีดาลัยในการกำกับของพระองค์โดยตรง ดังนั้นในรายละเอียดเกี่ยวกับหัวข้อนี้ ผู้วิจัยใคร่ขอกล่าวถึงในบทต่อไป

2.2.4 การสนับสนุนงานทางด้านนาฏศิลป์และด้านอื่นๆ

นอกเหนือจากผลงานทางด้านการแสดง, กำกับการแสดงและการประพันธ์แล้ว ในระยะหลังที่ทรงปิดคณะปรีดาลัยไปแล้ว ก็ทรงช่วยสนับสนุนงานต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์มากมาย ดังที่ผู้วิจัยจะได้รวบรวมมาไว้ดังนี้

1. โรงเรียนสอนนาฏศิลป์เบื้องต้น

ในช่วงที่พระนางเธอฯ ยังคงประทับอยู่ ณ วังปารุสกวันนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ โปรดเกล้าให้ตั้งโรงเรียนขึ้น 4 แห่ง คือ โรงเรียนราชวิทยาลัยที่บางขวาง นนทบุรี, โรงเรียนพรานหลวง สวมมิสกวัน, โรงเรียนมหาดเล็กหลวง ตำบลห้วยแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ และโรงเรียนสอนนาฏศิลป์เบื้องต้นตั้งขึ้น ในวังปารุสกวัน พระนางเธอฯ ทรงเป็นผู้ดูแลด้วยพระองค์เอง จัดให้มีครูมาสอนนาฏศิลป์ ดนตรี ซึ่งเป็นการศึกษาเบื้องต้นสำหรับเด็กชั้นประถม เด็ก ๆ ที่มาเรียนก็เป็น โอรส - ธิดาของเจ้านายบางพระองค์ และบุตรหลานของบรรดาข้าหลวงในวัง ทั้งนี้หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรรณ วรวรรณ ทรงเล่าถึงบรรยากาศในโรงเรียนไว้ดังนี้ "ในแต่ละวันทรงผูกพันพระองค์ให้เข้ากับพระกรณียกิจต่าง ๆ ที่นำประโยชน์สู่ประชาชน โรงเรียนสอนนาฏศิลป์ที่ตั้งขึ้นก็เป็นจุดเริ่มต้นสร้างพื้นฐานทางนาฏศิลป์ให้กับเด็ก ๆ ที่วังเล่นอยู่ในวัง บางครั้งก็ทรงจัดแสดงละครเก็บเงินให้คนเข้ามาดู ตัวละครที่เล่นกันอยู่ก็เป็นบรรดา

⁵⁴ สัมภาษณ์ มนิต คเนจร ณ อยุธยา, 22 กันยายน 2544.

ข้าหลวงในวัง เด็ก ๆ ก็เข้ามาวิ่งเล่นกันในฉาก พวกที่มีฝีมือก็ได้จับระบำบ้างเป็นบางครั้ง พระองค์ท่านทรงออกแบบเองหมดทุกอย่าง ในเรื่องขององค์ประกอบต่าง ๆ ก็แล้วแต่พระประสงค์ ส่วนใหญ่จะเป็นแบบเล่นเองดูกันเองเสียมากกว่า"⁵⁵

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 ในปี พ.ศ.2469 โรงเรียนนาฏศิลป์ก็เป็นอันปิดไป เช่นเดียวกับโรงเรียนพรานหลวง ส่วนโรงเรียนราชวิทยาลัยและโรงเรียนมหาดเล็กหลวงที่จังหวัดเชียงใหม่ก็ได้ยุบมารวมกับโรงเรียนมหาดเล็กหลวงในกรุงเทพมหานครเป็นโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ซึ่งชื่อโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัยนี้เป็นชื่อที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานเพื่อถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์ให้กับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6

2. ทรงเป็นที่ปรึกษาทางด้านการจัดแสดงละคร

ในเรื่องนี้มีผู้กล่าวไว้ว่า "กระทั่งช่วงปลายพระชนม์ชีพ ยังมีผู้จัดละครได้เข้าเฝ้าขอประทานคำแนะนำเกี่ยวกับการละครที่จัดตามโรงเรียนและตามโทรทัศน์อยู่เป็นเนือง ๆ"⁵⁶ ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์ผู้ที่เคยได้รู้เห็นเหตุการณ์ในสมัยนั้นก็ได้เพียงคำบอกเล่าตามความทรงจำของแต่ละท่านว่า พระนางเธอฯ ทรงเคยร่วมทำละครเรื่องกากีกับคณะศรีอยุธยาของพระองค์เจ้าอนุสรณ์ มงคลการ⁵⁷ หรือแม้แต่ในช่วงสงครามก็ทรงช่วยทำละครการกุศลต่าง ๆ นอกเหนือไปจากละครที่คณะปรีดาลัยของพระองค์จัดแสดงอยู่ ซึ่งการจัดละครการกุศลในช่วงสงครามนั้นก็เพื่อปลอบขวัญประชาชน และเป็นการช่วยราชการเก็บเงินให้แก่กองทัพเรือ อีกทั้งยังมีการจัดการแสดงแพ้นักร้องในงานฉลองรัฐธรรมนูญขึ้นอีกหลายครั้ง ซึ่งแพ้นักร้องที่หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรรณทรงจำได้คือ แพ้นักร้องหมวก ในสมัยที่จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี⁵⁸ ครั้งนั้นกรมโฆษณาการและกรมประชาสัมพันธ์เป็นกำลังสำคัญ ได้ร่วมกับหน่วยงานอื่น จัดการประกวดหมวกและเครื่องแต่งกายสตรีขึ้นในงานตลาดนัดวันอาทิตย์ที่ 23 สิงหาคม พ.ศ.2484 ณ บริเวณสวนอัมพรซึ่งทำให้ประชาชน

⁵⁵ สัมภาษณ์ หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรรณ วรวรรณ, 25 ตุลาคม 2545.

⁵⁶ ก้นยาบตี, พระนางเธอลักษมีดาว์ณ พระมเหสีในรัชกาลที่ 6 (กรุงเทพฯ : บันทึกลสยาม, 2539), หน้า 41.

⁵⁷ สัมภาษณ์ สุวัฒน์ วรดิลก, 2 กรกฎาคม 2545.

⁵⁸ สัมภาษณ์ หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรรณ วรวรรณ, 25 ตุลาคม 2545.

สนใจใส่หมวกกันมากขึ้น⁵⁹ พระนางเธอลักษมีลาวัณก็ทรงร่วมออกแบบรูปแบบการจัดงานประกวดแฟชั่นโชว์หมวกในครั้งนี้ด้วย นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่าครูแก้ว อัจฉริยะกุล ยังเป็นศิษย์เอกของพระนางเธอฯ อีกท่านหนึ่งด้วย จากบันทึกดังนี้ “แก้ว อัจฉริยะกุล ศึกษาวิธีทำเสียงประกอบ (sound effects) จากตำราต่างประเทศและจากละครเวทีคณะปรีดาลัย ในฐานะศิษย์เอกของพระนางเธอลักษมีลาวัณ”⁶⁰

3. ทรงเป็นที่ปรึกษาทางด้านการดนตรี

พระนางเธอฯ ทรงเป็นที่ปรึกษาทางด้านการดนตรีให้กับบรรดาศิลปินนักแต่งเพลงในยุคนั้นอีกหลายท่าน นักแต่งเพลง ที่มาเข้าเฝ้าขอประทานคำแนะนำ ได้แก่ ครูนารถ ถาวรบุตร, ครูเอื้อ สุนทรสนาน, ครูสง่า อาร์มภีร์, ครูแก้ว อัจฉริยะกุล และ ครูมารุต บุญนาค ทั้งเมื่อครั้งที่ยังทรงทำละครอยู่และเมื่อทรงปิดคณะละครไป ก็ยังทรงมีพระกรุณาต่อประชาชนโดยทั่วไปเกี่ยวกับการแสดงละครแล้ว ยังทรงพระปรีชาในด้านดนตรี สามารถแนะนำสิ่งต่าง ๆ ให้กับครูดนตรีของไทยอีกทางหนึ่งด้วย

4. ทรงสนับสนุนการแสดงละครโรงเรียน

เมื่อครั้งที่ทรงจัดแสดงละครอยู่ที่โรงมหรสพนาครเขษมนั้น หากมีโรงเรียนใดจัดแสดงละครโรงเรียน พระองค์ก็จะทรงให้การสนับสนุน ประทานความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างดี ซึ่งครั้งหนึ่งพระองค์ได้สนับสนุนการแสดงละครเวทีแก่สมาคมนักเรียนเก่าโรงเรียนราชวิทยาลัย ในการแสดงละครเรื่อง “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า” โดยการฝึกซ้อมและกำกับการแสดงของพระยาโกมารกุลมนตรี โดยมี หม่อมเจ้าศิวากร วรวรรณเป็นผู้รับผิดชอบ แผนกดนตรี ละครจัดแสดงขึ้นเมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ.2478 ในสูจิบัตรของละครได้กล่าวถึงพระกรุณาของพระนางเธอลักษมีลาวัณไว้ดังนี้ “ภายในโรงละครอันโอ่โถง ท่านคงได้ยินเสียงดนตรีก้องกังวาล ผู้บรรเลงเหล่านี้จะหาผู้ชำนาญอื่น ๆ ก็ไม่ยากเลย ต้องการมากเท่าไรก็ได้ แต่สมาคมราชวิทยาลัยประสงค์จะแสดงว่านักเรียนเก่าราชวิทยาลัยพร้อมทั้งเลือดเนื้อเชื้อไขก็สามารถบรรเลงได้เหมือนกัน สถานที่แสดง และ

⁵⁹ ส.พลายน้อย, เรื่องเล่าจากข่าวของเครื่องแต่งกาย. (กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ, 2546), หน้า 25.

⁶⁰ จันทนา โอบายวาท, “งานละครวิทยุ” ใน คิดถึงครูแก้ว อัจฉริยะกุล, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดาว, 2543), หน้า 27.

ฝึกซ้อม ตลอดจนเครื่องอุปกรณ์ต่างๆ ทั้งความสะดวกทุกอย่างทุกประการ โดยพระกรุณาคุณของ พระนางเธอลักษมีลาวัณ เจ้าของโปรดประทาน ... พระกรุณาอันยิ่งใหญ่ของพระนางเธอลักษมี ลาวัณ ทั้งนี้สมาคมราชวิทยาลัยขอขอบพระเดชพระคุณเป็นล้นพ้น"⁶¹

ถึงแม้ว่า ในบางข้อมูลจะไม่สามารถลงลึกไปในรายละเอียดได้ เพราะในเหตุการณ์ต่างๆ เป็นเพียงความทรงจำของผู้ที่เคยพบเห็นและอยู่ในเหตุการณ์ แต่ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร อย่างน้อยก็ทำให้ทราบว่า นอกเหนือจากพระอัจฉริยภาพทางด้านการแสดงละคร ประพันธ์บท ละคร และกำกับการแสดงแล้ว ยังทรงมีพระกรุณาประทานความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ไว้อีกมากมายด้วย

⁶¹สมาคมราชวิทยาลัย, ระเบียบละครพูดของสมาคมราชวิทยาลัย เรื่องพระผู้เป็นเจ้าของ ชื่น โกมารกุล ณ โรงละครปริตาลัย 16 กรกฎาคม 2478 (พระนคร : ศรีกรุง, 2478), หน้า 41 – 42.